

Gyökerek.

Töprengés a magyar nyelv és nép kárpát-medencei származásáról¹

Bevezetés

A magyar nyelv és nép eredetéről több elgondolás is ismert. A finnugor elmélet² hívei az északi népek, a közép-ázsiai eredet³ hívei pedig a türk népek nyelvéből és műveltségéből vezetik le a magyarét. Mindkét elgondolás végső soron nyelvi alapokra épül. A magyar műveltség etnikai vizsgálata a finnugor eredetet kétségessé teszi, merthogy a Kárpát-medence etnikai képe szinte semmi rokonságot nem mutat a ma finnugornak nevezett népek etnikai képével. A közép-ázsiai eredet még összhangba hozható ugyan a mai magyar etnikai képpel, azonban nyelvtani és műveltségi elemzés ugyancsak számos ellentmondást hagy megoldatlanul. Ezért érdemesnek látszik újra, és alaposabban megfontolni mindkét eredetelés jogosságát. Hogy ezt megteheszük, gondos és sok ágra kiterjedő vizsgálatot kell végeznünk mind a nyelvi, mind a kulturális, mind pedig az etnográfiai ismereteket illetően. László Gyula korábban már javasolta⁴, hogy a különböző társadalmi tudományok képviselői – félretéve előítéleteiket –, fogjanak össze egy egységes magyarsággép és erre alapozott őstörténet kialakítása érdekében. Ez azonban mind a mai napig elmaradt. A jelen munkában egy ilyen jellegű, átfogó vizsgálatra teszek kísérletet.

Bevezetőként még le kell szögezmem, hogy amikor a magyar népről és a magyar nyelvről teszek említést, akkor mindig azt a nyelvet és azt a népet értem, *amit ma magyarnak nevezünk*. Ez a nyelv és ez a nép az ún. Honfoglalás óta bizonyítottan a Kárpát-medencén belül él. *A magyar nyelvű műveltség* alatt pedig ennek a népnek a műveltségét értem. Ez nem föltétlenül jelenti azt, hogy ez a nép és ez a műveltség homogén, sem pedig azt, hogy csupán egygyökerű. Azt azonban mindenképpen jelenti, hogy az így megnevezett műveltség elsősorban annak az embercsoportnak a műveltsége, *amit ma magyarnak tekintünk*.

A jelen munkában vázlatosan összehasonlítom a magyar nyelvet a rokonnak vélt népek, valamint a közeli és távoli környezeti népeknek a nyelvvel. Megvizsgálom a magyar nyelvű műveltség jellemzőit és úgyszintén összehasonlítom mind a közvetlen, mind pedig a távolabbi környezet műveltségeivel. Az összehasonlításba tehát nemcsak az eredetelésben megjelölt műveltségeket (finnugor, közép-ázsiai, sumér) vonom be, hanem túlnyúlok ezek határain. Így más nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket és azok műveltségét is figyelembe veszem (baszk, ír, gall, örmény, stb.). Az összehasonlítás során, azonban, elsősorban nem az egyezéseket keresem, hanem az egyezésekkel egyenértékűen megvizsgálom azokat a különbségeket is, amik esetleg szögesen ellentmondanak egymásnak, ezért föltehetően származást kizárnak.

A nyelvi vizsgálat során felhasználom az ún. glattokronológiát⁵. Ez a vizsgálati mód ugyan föltételezi a nyelvi családfák létét és az azokon való elágazások távolságát hivatott vizsgálni, amit magam nem fogadok el, mégis úgy vélem, hogy érdemes a vizsgálatot elvégezni. Ugyanis ha mást nem is, de a rokonnak föltételezett nyelvek távolságát ez a vizsgálat azért kelőképpen jelzi. Nem manipulálok az általánosan alkalmazott szögegyezési módszerekkel, sokkal inkább azokra a szavakra irányítom a figyelmet, amik nem egyeznek. Alapos különbséget teszek az alapszavak és a műveltséget tükröző szavak körében tapasztalható egyezések és nem egyezések között. A rokonnyelvek közelsége, vagy távolsága az alapszavak eltéréseivel fejezhető ki, a műveltség szavai sokkal inkább műveltségi hatások forrását és azok föltételezhető idejét jelzik. Ez utóbbiak egyezését, eltérését, eredetvizsgálatokhoz nem is szabad felhasználni. A műveltségi szavak közül elsősorban az újkő-kori és azt követő fémkorszakok fogalmait vettem vizsgálat alá.

Történelmi eredetvizsgálatoknál az időrend kérdése nem hagyható figyelmen kívül. Európa írott történelmét megelőző időszakokra vonatkozó, korábbi elképzelések általában a 20. század elején kialakult, és a korabeli rétegtani (stratigráfias) módszerekkel nem kellőképpen alátámasztott időrendre épülnek, amiket ma már, a ¹⁴C és a jelenkori rétegtani vizsgálatok alapján el kell utasítanunk⁶. A munka során semmiféle olyan elképzelést nem fogadok el, és nem vizsgálom, ami a korábbi időrendre épül. Így G. V. Childe kultúradiffúziós modelljét⁷ is érvénytelennek tekintem, minthogy Közép-Európa újkőkorszakát a jelenkor előtti 6. évezredre tételezi, holott azt a ¹⁴C vizsgálatok ma már egyértelműen 2-3 évezreddel korábbra, a 8-9. évezreddel ezelőttre kelteznek⁸.

A történelem – különösen az írott formája – elsősorban egy-egy terület uralkodó elitjének a története. Az elit és az alattuk élő, tevékenykedő nép, műveltségét és etnikai képét tekintve azonban nem föltétlenül azonosak. Erre az alapvető tételre a mai történettudomány egyre többet hivatkozik⁹. Ez érvényesnek tűnik a magyarságra vonatkozóan is: a honfoglalás

¹ A jelen dolgozat a szerző Gyökerek c. 2000 augusztusában megjelent könyvének tömörített változata. Hasonló tartalmú előadás hangzott el 1999. december 30.-án Melbourneben, a XI. Ausztráliai-Újzéländi Magyarok Találkozásán

² Budencz (1871), Zsirai (1935), Diószeghy (1978), Glatz (1996)

³ Példának okául: Kiszely (1996), Osetzky (1977), Götz (1991), Padányi (1989), Nagy (1987)

⁴ László (1996)

⁵ Swadesh (1952) és Lees (1953)

⁶ Renfrew (1973), pp.: 97, 109

⁷ Childe (1926), pp.: 11, 200-204 és Childe (1954), pp.: 27-29, 68-70. Childe a modelljét halála előtt visszavonta (Childe (1958))

⁸ Renfrew (1973), pp.: 117-120, Gimbutas (1991), pp.: 436, 437-497 (radiokarbon adatok)

utáni Magyarország uralkodó elitje és a letelepedett népe sem föltétlenül azonos. Amikor a magyar műveltséget vizsgálom, akkor elsősorban – és szinte kizárólag – a népi tömeg műveltségét elemzem, mert az ő nyelvük a magyar. Az uralkodó elit-ről nem föltétlenül mondható el, hogy magyar nyelvű. Ezért az uralkodó elit legendáit, származási történeteit sem föltétlenül tekintem azonosnak a magyar műveltségével. Ez a gondolat a hagyományos elképzeléseken belül feloldhatatlan ellentmondásokhoz vezet, ámde mégis, a műveltségek kettős jellegével mindenképpen szembesülnünk kell, ill. nem zárhatjuk ki a vizsgálat során.

Végezetül meg kívánom jegyezni, hogy a szemléleti módom következetesen *mellérendelő*¹⁰. Ez azt jelenti, hogy a munkában felmerülő különböző minőségekhez nem föltétlenül rendelék különböző értékeket. A jelenségeket sem rendelem általában merev, egyirányú ok-okozati rendbe, azaz tudomásul veszem és megengedem, hogy időben egymás utáni jelenségek-nél az utóbbi nem föltétlenül az előbbinek, mint oknak a következménye, azaz okozata. Az utóbbi jelenség oka lehet az előbb-től eltérő forrású is, valamint lehet kölcsönhatás eredménye is.

Ez a szemléleti mód azt is jelenti, hogy a jelenkor értékrendjét sem vetítem vissza a múltbeli jelenségekre. A szomszédos és csatlakozó műveltségeket sem sorolom értékrend alá. Így pl. a különböző területeken egyidőben létező városi és nagyállattenyésztő műveltségeket is csupán önmagukhoz viszonyítva elemzem és egyiket sem tekintem a másikkal szemben sem alacsonyabb, sem magasabb értékűnek, rendűnek.

A *mellérendelő* szemléleti móddal az *alárendelő* szemléleti mód állítható szembe. Ez utóbbinál a különböző minőségek általában különböző értékeket képviselnek és az egyik a másikat időben, minőségben, értékben vagy logikailag mindig megelőzi, míg a másik az előbbit csak követi, annak alárendelt, itt a jelenségek, folyamatok alá-fölé rendeltsége a meghatározó jelentőségű, az egymás mellettség általában nem elfogadott. Ebben a szemléleti módban az ok és az okozat mereven elválnak és a kölcsönhatás (az okozat visszahatása az okra) nem lehetséges. A mai, indoeurópai szemléleti mód alapvetően alárendelő jellegű.

A mellérendelő szemléleti mód ezzel szemben, értelmezi az egyenértékűséget, az időbeli egymásutánosság sem jelent föltétlenül ok-okozati viszonyt, a kölcsönhatás pedig elfogadott. A minőségbeli különbségek értékbelivé csakis viszonyítás alapján válnak és a viszonyítási alaptól függően ugyanaz a minőségbeli különbség eltérő értékítéllethez is vezethet.

A magyar nyelv és a rokonai

Kezdjük meg a vizsgálatunkat mindjárt az ismert eredeztetési modellek alapjával, magával a magyar nyelvvel.

A magyar nyelv a ragozó nyelvek családjához tartozik. Ez azt jelenti, hogy a szavak mondatbeli szerepét végződéses – ragok – határozzák meg, nem pedig a mondatban elfoglalt helyük. Ragozó nyelvek családjához tartoznak többek között az ún. finnugor¹¹, a türki, a baszk, a japán, a koreai és a dravida nyelvek, valamint az ősi nyelvek nagyobb része, mint pl. a sumér, a hattí, vagy a hurri. A másik nagy nyelvcsalád az ún. hajlító nyelvek, ahol a szavak mondatbeli helyét, az igék idejét, módját stb. gyakran a szótó hangzójának a megváltozásával fejezik ki. Többek között ide sorolják az ún. indoeurópai és a sémi nyelveket. A sinooid nyelvek (kínai, vietnámi, stb.) a harmadik típushoz, az ún. izoláló nyelvekhez tartoznak.

Míthogy a hajlító nyelvek szinte kivétel nélkül ragoznak is, a határ a ragozó és a hajlító nyelvek között egyáltalán nem éles. Az örményt, pl. az indoeurópai nyelvcsaládhoz sorolják¹², azaz hajlító nyelvűnek tartják, holott nyelvtana szinte kizárólag ragozó¹³. Az orosz nyelvtana is sokkal inkább ragozó, mint hajlító (az igeragozásánál, nem változik meg a szó töve, hanem raggal képezi a múlt időt (-t), kiegészítő szócskával a feltételes módot, stb., a jövő időt pedig összetett szerkezettel fejezi ki). A ragozó nyelvekben általában nincsenek nyelvtani nemek, a hajlítókéban vannak. Az örmény ebből a szempontból is ragozó, mert nincsenek nemei, ugyanakkor a finnugor családhoz sorolt szelkup nyelvben van élettelen- és élő nem¹⁴.

A magyar nyelv mondat szerkezete szabad. Míthogy a szavak mondatbeli szerepét a ragok már meghatározzák, a szórenddel érzelmi hatásokat fejezhetünk ki. Ebből a szempontból nézve a magyar nyelv mellérendelő jellegű. A hajlító nyelvekben a szórend meglehetősen kötött, hiszen a szó mondatbeli szerepét elsősorban a helye határozza meg. Ez alárendelő szemléletet hordoz. G. V. Childe az indoeurópai nyelvek alárendelő jellegét ki is emeli és ezt tekinti a későbbi történelem során betöltött szerepük egyik legfőbb hajtóerejének¹⁵.

A magyar nyelv hangkészlete meglehetősen bő. A kemény torokhangok és hehezett hangok kivételével szinte valamennyi mássalhangzót használja, magánhangzóit pedig a nyelvmozgás és ajkahlajlás teljes terében formálja. A magyar nyelv alapszavai ősiek. Ezt alátámasztják a Sorbonne vizsgálatai is, miszerint a magyar nyelv szókészletének 68%-a az ún. etimon, azaz őselem, amit leginkább a gyereknyelvből és a hangutánzó szavakból képezhetünk. Az őstürk, a turkmén nyelvben ezek mennyisége 26%. A tibetiben, a szanszkritban 9%, a csendes-óceáni nyelvekben 7%, a héberben, a latinban 5%, és az angolban csupán 4%¹⁶. Erre utalt maga Bowring is, amikor a magyar nyelvnek azon képességét említi, hogy a magyar

⁹ László (1996), Mellaart (1981), p.: 257, Time Life (1994), Taylor (1998)

¹⁰ Erre a gondolatra Lükő (1942), pp.: 189, 194 megjegyzései vezettek. Részletesebben lásd: Cser (2000), pp.: 44-47

¹¹ A munkában használom az ún. 'finnugor' szót, jóllehet tisztában vagyok azzal, hogy az ugor szó tartalmatlan, mesterséges kifejezés. Sem ugor nyelv, sem ugor nép nem létezett. A kifejezést a múlt század során teremtették meg, föltehetően politikai indíttatásból. Míthogy ma elterjedten használják egy nyelvcsoporthoz megjelölésre, amire sokkal jobban illenek a magyar-finn, az egyértelműség kedvéért mégis ezt használom

¹² Crystall (1997), Benveniste (1991), Childe (1926), Lockwood (1972)

¹³ Lásd, pl. Lockwood (1972), p.: 179

¹⁴ Collinder (1957) p.: 459

¹⁵ Childe (1926), p.: 4

¹⁶ Idézi Kiss (1999), p.: 100

szavak olyan jelenségeket is érezettni képesek, amelyekhez nem tartozik hang¹⁷. Ilyenek, pl. *dagad, sekély, pofa, vastag, púp, kút, kátyú*, stb. Kiss is hasonlóan vélekedik és munkájában nagyon sok erre vonatkozó adatot közöl¹⁸.

A magyar elsőszótaghangsúlyos nyelv. Ebből következőleg nem tűri az első szótagban a mássalhangzó torlódást. Ebben hasonlít a baszkra és a kelta nyelvekre¹⁹. A finnugor nyelvek csak részben elsőszótaghangsúlyosak.

A magyarban a szavak jelentéstartalmát elsődlegesen a mássalhangzók hordozzák. A magánhangzók variálásával hasonló értelmű, mégis eltérő jelentésű szócsaládokat, ún. szóbokrokat képezhetünk. A teljes vertikumú magánhangzóképzés igényli és jelentéstartalomnak a mássalhangzókkal történő elsődleges kifejezése meg lehetővé is teszi az ún. magánhangzó harmóniát. Ez azt jelenti, hogy a többtagú szavak ill. a szavakhoz kapcsolódó ragok azonos típusú magánhangzókat tartalmaznak. A mély hangzású kezdő magánhangzóhoz mély hangzású ragok ill. további szótagok járulnak. Az *-ért* rag az egyetlen kivétel, aminek nincs mély hangzású párja. A ragokká még át nem alakult névutók zöme magas hangzású ezért azt is állíthatjuk, hogy ez a rag még megőrizte eredeti, magas hangzását. A finnugor nyelvekben a magánhangzó harmónia vagy nincs, vagy korlátozott kiterjedésű. Korlátozott magánhangzó harmóniával rendelkeznek a kelta nyelvek is, ahol a mássalhangzó előtt és után csakis azonos típusú magánhangzó állhat. Ennek köszönhetően ezek a nyelvek gazdagok a kettős magánhangzót tartalmazó szavakban. A türk nyelveknél a ragokat illetően megvan a magánhangzó harmónia²⁰, a sumérban az alapszóra vonatkozóan volt meg²¹, a ragok azonban csak egyhangzójúak voltak. A rokon nyelvek hangkészlete korlátozottabb²², az obi finnugorok hangkészlete a magyarhoz viszonyítva olyan, mintha pöszíténénk és selypíténénk egyszerre, ami a magyarban nem is megengedett.

A névszók ragozásával kifejezzük a különböző határozókat, tárgyat, birtokot, birtokost stb. Ezeket a hajlító nyelvek névszó előtti szavacskákkal (előljárókkal) és ún. ragozott esetekkel fejezik ki. De hasonló módon fejezik ki a türk nyelvek is, csak ott a megfelelő szócskát nem a ragozott szó elé, hanem mögé helyezik (névutó). Élve a hasonló értelmű kifejezés lehetőségével, a magyar nyelv névszóragozásában 26 ún. esetet különböztethetünk meg. A finnugor nyelvek balti ágában 12-16, az obi ágban 3-6 esetet ismerünk²³. A türk nyelveknek egységesen 6 esetük van²⁴, a sumérnak 11²⁵. A magyar ezek mellett még több kéttagú névutót is használ, amit nem tekint ragnak és nem ír egybe a szóval. Működését tekintve mégis rag-jellegűnek kell ezeket felfogni, mert a vonatkozó szó miattuk nem kerül ragozott esetbe. Az indoeurópai nyelvek eredetileg 8 esetet használtak²⁶. Mára, pl. az angolban, már csak négy eset maradt meg, a többi nyelvben is 4-7 esetet ismerünk. Ezek rajgai azonban gyakran egybeesnek. Az angolban, pl. az alanyesetet képviselő alapszóhoz már csak egyetlen rag járul, az *-s*, ami az ún. szász birtokos formát, valamint a többes számot fejezi ki.

A magyarban határozott és határozatlan névelőt használunk, amit a magyaron kívül egyik finnugor nyelv sem használ. Nincs névelő a türk nyelvekben sem, ugyancsak hiányzik a latinból, a szláv nyelvekből és a szanszkritből, van azonban az indoeurópaiak másik részében (szász, germán nyelvek, görög, olasz, francia, spanyol). A baszkban az a hangot a névszó végéhez illesztik, mint az alapeset ragját²⁷. Az *a* (magánhangzó előtt *an*) szintén névelő jelleget ad az *ír*-nek és a *gall*-nak.

A magyar *akkuzatív* nyelv. Az akkuzatív nyelvek a közvetlen tárgyat tárgyesetbe teszik (vagy raggal, vagy rag nélkül), ezzel szemben az ún. ergatív nyelvekben a tárgy alakja azonos az alanyesetével, de a cselekvő alany kap más végződést (a baszkban az a helyett *e* hangot). Az európai nyelvek – a baszk kivételével – akkuzatív nyelvek, az amerikai indián nyelvek zöme, a baszk, a grúz és a sumér ergatív nyelvek²⁸. Az ergatív nyelveknél fordul elő az ún. kettős igeragozás, ahol az ige ragja a cselekvő alanyt, egy belső „ragja” pedig a tárgyat fejezi ki. Ennek valamiféle csökevénye a magyarban is megtalálható (szóközi *-l-* a második személyű tárgy kifejezésére, pl. *szeretlek*), az ún. rokon nyelvekben azonban ismeretlen. A magyarban és a balti finnugor nyelvekben létezik tárgyas igeragozás, amikor az ige ragja jelzi a közvetlen tárgyat. Az európai, a türk nyelvekben ez egyébként ismeretlen, de ismeretlen az obi és a volgai finnugoroknál is.

A magyarban egyes és többes szám létezik. A többes számot következetesen a szóvégi *-k*-val jelöljük. A birtokos ragoknál találkozunk emellett *-i-* jellel is. A finnugor nyelvek többes számánál elvétele találunk *k*-t, a jellemző az *-i*, a *-t* és az *-s*. A baszkban és az örményben azonban *-k* a többes szám jele²⁹. Az örmény igeragozás rajgai egyébként szinte azonosak a magyaréval. A volgai és az obi finnugoroknál létezik még a duális többes szám is, ami egyébként az indoeurópai nyelvek ősi változatát is jellemezte, de ami sem a magyarban, sem a balti finnugor nyelvekben nincs meg³⁰. Az európai nyelvekben is inkább az *-i* és az *-s* a jellemző, de gyakori a tőhangváltozós többes szám képzés is.

A magyar ragozó rendszere következetes és átfogó. A birtokos ragok képezik a személyragokat. Az *-m*, *-d*, *@*, *-n\$**k*, *-t\$**k*, *-\$**nk* (ahol *@* a szótövet, *\$* pedig magánhangzót jelöl) ragok következetesen jelzik a személyeket. Az *-m* és a *-d* ugyan megtalálható a többi finnugor nyelvben is, ámde ugyanúgy szinte valamennyi indoeurópai nyelvben is, azaz a rag nem jellemző a nyelvcsaládokra. Az obi finnugorok ragozása következetlen, egy-egy elem megtalálható bennük, ami a magyarral

¹⁷ Bowring (1830), Introduction: On the Language of the Magyars. p.: iv.

¹⁸ Kiss (1999)

¹⁹ Lásd: Robertson (1993), Ó Ség (1994), Rhys (1992) és Lak (1998)

²⁰ Lewis (1967)

²¹ Hayes (1990)

²² Collinder (1957)

²³ Collinder (1957)

²⁴ Lewis (1967)

²⁵ Hayes (1990), p.: 54

²⁶ Lockwood (1972), p.: 4.

²⁷ Laka (1998), Auelestia (1989)

²⁸ Hayes (1990), Laka (1998)

²⁹ Collinder (1957), Laka (1998), Lockwood (1972)

³⁰ Collinder (1957)

rokonítja azokat, de ezek az elemek nincsenek rendszerben. *A magyar tehát ezekből a nyelvekből – hangkészletét és nyelvtanát tekintve – nem vezethető le.*

A nyelvrokonság alapját a szókészlet képezi. A magyarnak 504 finnugorra visszavezetett szótöve ismert³¹. Ezekon felül néhány szárról még fölteszik, hogy *esetleg* finnugor alapú³². A közvetlen rokonnak vélt osztják és vogul nyelv több mint ezer finnugornak vélt szóval rendelkezik. Mindazon szavakat, amelyek nem vezethetők le a finnugor nyelvekből, a magyar nyelvtudomány a magyar nyelv kölcsönzött szavainak tekinti. Ebből a szempontból teljesen lényegtelennek tekintik azt, hogy az adott szó a magyar nyelvben esetleg egy szóbokor³³ meghatározó elemét képviseli, miközben az ún. kölcsönzött nyelvben nem, sőt, esetleg ott esetleg még hangtanilag is idegen. Ez a fajta szemlélet határozottan előítéletet tükröz. A műveltséget nem tükröző száz ún. alapszót az alábbiakban foglalom össze, ahol dőlt betűvel szedtem mindazokat a szavakat, amelyeket Collinder szótára³⁴ finnugor alapúnak vél. A rokon ill. a sumér nyelv megfelelő szavait³⁵ pedig az I. táblázatba foglaltam össze.

én, te, mi, ez, az, ki, mi, nem, mind, sok, egy, kettő, nagy, hosszú, kicsi, nő, fér(fi), ember, hal, madár, kutya, tetű, fa, mag, levél, gyökér, kéreg, bőr, hús, vér, csont, zsír, tojás, szarv, farok, toll, szőr, fej, fül, szem, orr, száj, fog, nyelv, köröm, láb, térd, kéz, has, nyak, mell, szív, máj, iv-(iszik), ev-(eszik), harap, lát, hall, tud, alv-(alszik), (meg)hal, (meg)öl, úsz-(ik), száll, men-(gy), jön, fek-(szik), ül, áll, ad, mond, nap, hold, csillag, víz, es(ő), kő, homok, föld, felhő, füst, tűz, hamu, ég, út, hegy, piros, zöld, sárga, fehér, fekete, éj(jel), meleg, hideg, tele, új, jó, kerek, száraz, név.

Látható, hogy a finnugor eredetűnek tekintett szókészletből 56 tartozik a Swadesh és Lees által meghatározott 100 alapszóhoz. Ezek szinte mindegyike egytagú szó. Az etimológiai szótárak szerint ezek szinte kizárólag uráli eredetűek, azaz régebbiek, mint 7 évezred. Az egyenletes kikopás tétele szerint ekkor a magyar nyelv stabilitása sokkal nagyobb, mint az egyébként vizsgált nyelveké, mert évezredenként a száz magyar alapszóból csak 9 kopott ki, miközben a hivatkozott nyelvekből 14. A rokon nyelvek közül a finnek mintegy 50 alapszava finnugor eredetű, de ebből csak 14 vezethető le a magyar-réval azonos hangalakból. A glattokronológia szerint a finn és a magyar távolsága legalább 12 évezred. Ez azt jelenti, ha el is fogadjuk a nyelvi családfát, a két nyelvnek még a jégkorszak fölmelegedése idején el kellett válnia. Ámbár ha figyelembe vesszük, hogy mindkét nyelv változási sebessége kisebb, mint a tétel fölállításához használt nyelveké, akkor ez a távolság ennél az időtartamnál is sokkal nagyobb. A magyar és az ugor nyelvek között 23 szó vonatkoztatható egymásra, így az ezek közötti távolság is legalább 5-6 évezredes, ami ugyancsak sokkal nagyobb, mint amit az elméletek állítanak (2-2.5 évezred).

A glattokronológia tehát azt mutatja, hogy a finnugor nyelvek rokonsági foka meglehetősen kicsi. Sokkal kisebb, mint pl. az indoeurópai nyelvek legkisebb rokonsági foka (kelta-örmény) és messze kisebb, mint a török (türk) nyelveké³⁶.

Érdemes megvizsgálni a magyar-sumér rokonsági fokot is. Az I. táblázat utolsó oszlopában Halloram szótárából merítve a szavakat, feltüntettem a fogalmak sumér megnevezését is. Látható, hogy a megegyező hangalakú szavak száma csekély, ezért a magyar-sumér távolság is nagyon nagy. Messze nagyobb, mint amit akármilyen sumér-magyar származtatási modell megkívánna. Az egymásra vonatkoztatható szavak alapján a magyar és sumér távolsága is több mint 7 évezred, azaz a magyarnak és a sumérnak már akkor el kellett volna válnia egymástól, amikor a sumérok még meg sem jelentek a történelem színpadán.

A műveltségek kifejezésére az alábbi fogalomkört határoztam meg. Dőlt betűvel szedtem itt is a Collinder szótárában megtalálható, finnugor eredetűnek vélt szavakat. A műveltség fogalmainak a rokon ill. sumér nyelvű megnevezéseit pedig a II. táblázatba foglaltam össze.

erdő, barlang, folyó, tó, tenger, part, ház, fal, kapu, ablak, kémény, udvar, kert, mező, legelő, sarló, eke, vödör, tál, köcsög, balta, kés, kanál, villa, tű, cérna, búza, árpa, rozs, széna, szalma, répa, káposzta, bab, bor, szőlő, sör, bükk, éger, nyír, tölgy, fenyő, alma, körte, szilva, barack, tök, alom, kecske, juh, tehén, ökör, tyúk, kakas, bika, ló, kacska, szarvas, medve, kígyó, hal, vaj, tej, sajt, túró, hám, iga, nyereg, zabla, kapa, agyag, cserép, kerék, arany, ezüst, réz, bronz, vas, öv, szánt, arat, vet, csépel, öröl, süt, főz, szó, fon, ró, nyíl, íj, varr, ell(ik), legel, isten, ördög, pap, ötvös, takács, bognár.

A magyar és a finnugor nyelvek ebben a vonatkozásban még nagyobb távolságra vannak egymástól, mint az alapszó-készletüket tekintve. Ugyanakkor itt már több a sumérral rezonáló szó, ami esetleg, egy újkőkori eredetű kulturális hatást már tükrözhet. A szókészletben azonban van egy halom olyan szó is, ami megint csak arra utal, hogy a magyar nyelv meglehetősen régen megismerkedett, pl. a fémfeldolgozó műveltséggel. Erre egyértelműen utalnak a fémek nevei. A magyar vas

³¹ Collinder (1977)

³² Budenz (1873) ill. Lakó (1967-78) szótárában sokkal több szót sorolnak fel, de csak potenciálisan egyeztethető megjegyzéssel kísérve. A szóeredetek levezetése gyakran ellentmondásos, megengedhetetlen módon kaotikusan változó mássalhangzókkal és értelmezéssel operálnak. L. Cser (2000), pp.: 97-98

³³ Marátz (1998), Götz (1994)

³⁴ Collinder (1977)

³⁵ Halloram (1998) és Adapa (1998). Bobula (1982) és Csöke (19??) szótárai nem használhatóak.

³⁶ Sajnos a türk nyelvek teljes, minden nyelvre kiterjedő szókészletét nem sikerült összeszednem. Érdemes lenne ezt a vizsgálatot teljes részletességgel elvégezni. A szláv nyelvek elválása mintegy másfél évezreddel ezelőttre tehető az elmélet alapján, ami eléggé jól egyezik azzal a megfontolással, hogy a szláv nyelvű népeket az avarok és a bizánciak szembenállása segítette széttelepülni a jelenlegi területeikre. Lásd Dümmerth (1977) ill. Baráthosi Balogh (1976)

szó finnugor eredetűnek véleményezett és ott ércet jelent. A finn a rezet nevezi *vaski* névvel. A *réz*, az *ezüst* azonban sem nem finnugor, sem nem indoeurópai, sem nem türk. Márpedig bármelyik eredeztetési elgondolást is tekintjük, a fémeket a magyar csakis indoeurópai (iráni), vagy türk népektől ismerhette meg. A magyar szavak azonban nem ezt tükrözik. Az *aranyat* a szanszkrit mélyebb rétegéből származó *hieranya* szóból próbálják levezetni³⁷ (azaz nem finnugor eredetű a szó). Márpedig, ha a szanszkrit mélyebb rétegeiből ered, akkor a szónak meglehetősen idősnek kell lennie a magyarban is. Amikor a magyar nyelv ezt a szót kölcsönözhetette, a magyar a származtatási elképzelések szerint vagy a türk népek hatása alatt állt, vagy nem ismerte a fémeket. Ha pedig ismerte, akkor az átvétel akár fordított is lehet (l. később).

Fontos még megemlíteni a magyar szóképzés sokoldalúságát és hatékonyságát. Egyik legfőbb jellemzőt az igekötők adják. Ezekkel az alapigék jelentése módosítható meglehetősen széles mértékben. A képzők családja is hatalmas és a fogalmak pontos meghatározásához hihetetlen nagy segítséget jelentenek. A magyar nyelvben megfogalmazhatunk eleddig ismeretlen fogalmakat is úgy, hogy minden magyarul tudó azt a fogalmat a szó alapján megérti. A szomszéd nyelvekben a fogalmakat leíró új szót előbb körül kell írni ahhoz, hogy mások megértsék. Külön érdekessége a magyarnak, hogy ragokat is ragozhat és így alkothat új kifejezést. Példa erre a *tőlem*, *hozzád*, stb. Hasonló módon ragokat személyraggal más finnugor nyelv nem láthat el, azonban az egyes számban a magyarral azonos raggal hasonlóképpen fejezik ki ezeket a fogalmakat a kelta utódnnyelvek. Többes számú ragjaik már nem követik a magyart, nincsenek a magyaréhoz hasonlóan rendszerben.

Végezetül még egy megjegyzés: a magyar nyelv változása nem csak a kikopó szavak kis száma, hanem a legrégebbi magyar nyelvi emlékek alapján is meglehetősen lassú. A legrégebbi magyar szövegek – pl. a *Halotti beszéd* – latin írásmódja ellenére is még minden nehézség nélkül megérthetők³⁸. Ez azt is jelenti, hogy a magyar nyelv a mai kompaktságával már a honfoglalás idején is rendelkezett. Az angol, vagy a francia nyelv hasonló korú szövegei a mai angol, vagy francia anya-nyelvűek számára is már egyáltalán, vagy csak alig érthetők. Talán ennek a lassú változásnak köszönhető az, hogy a magyar nyelv az elmúlt évezred alatt sem szakadt szét nyelvjárásokra, egységes, egyetlen nyelvként maradt³⁹ meg és él ma is.

Mindezek a jegyek arra utalnak, hogy a magyar nyelvnek kellett lennie egy hosszú, zárt letelepedett időszakának, amikor mind a nyelvtani rendszere, mind a nyelvi logikája kialakult és rögződött. Erre sem a finnugor, sem a közép-ázsiai származástani elképzelés sem nyújt lehetőséget. A szétszórt népesség évszázados vándorlása nem nyelvfejlesztő, hanem a nyelvet izoláló, azt nyelvjárásokra bontó hatású⁴⁰.

A magyar műveltség elemei

A magyarság származástani elméletei közösek abban, hogy a magyar műveltséget lovas, nagyállattenyésztő műveltségként fogják fel. Padányi Viktor elemezte az ilyen műveltségeket és leírta a legfőbb jellemzőit⁴¹. A lovas műveltségek lényege a mozgó életforma. A mozgás nem nomadizálás, ugyanakkor a letelepedettekéhez képest lazább, mégis szervezett életformát jelent. A lovas, nagyállattenyésztők nem léteznek katonai erő nélkül. A jelképeik, a hitviláguk és az ábrázoló művészetük is ezt tükrözi. A harc, a harcos, a heroikus történetek a legfőbb jellemzőik. Ábrázoló művészetükben is harcoló állatok, nagyrészt ragadozók jelennek meg. Társadalmuk hierarchikus, törzsi fölépítésű. Birodalmaik, változó szövetségekre épülve, hatalmas kiterjedésűek is lehetnek. Életterük a szeppe, a füves síkság. Eurázsia több ezer kilométeres kiterjedésű szeppein egy évezreddel ezelőtt is legfeljebb csak 3-6 fő/km² népsűrűséget alkottak. Az eurázsiai szeppe legnyugatibb pereme a Kárpát-medence alföldi része (Duna-Tisza köze, Tiszántúl), a medencén belül szeppe jellegű még a Maros völgye. Ezek a területek még beletartoztak a lovas, nagyállattenyésztők életterébe, itt még megtalálhatók voltak. A dombos, középhegységi területekre a lovas, nagyállattenyésztők csak átmenetileg mentek, ott tartósan nem folytatták élettevékenységüket.

A szeppe lovas, nagyállattenyésztő népei közül eredeztetik a magyarságot mind a finnugor, mind a közép-ázsiai származtatás hívei. Árpád honfoglalói (törzsei, vagy csak törzse) erről a vidékről érkeztek a Kárpát-medencébe. Ők kétségen kívül, valóban lovas nagyállattenyésztők voltak. Arról már megoszlik a vélemény, hogy Árpád honfoglalói mekkora létszámúak voltak és ezek közül mennyi beszélhetett magyarul. Kétségtelen ténynek látszik azonban, hogy maga a vezértörzs nem volt finnugor, hanem szabir (türk) volt. A krónikák a vezértörzs krónikái. Onnan valóban a lovas nagyállattenyésztőkre jellemző heroikus származásról értesülünk, visszavezetve a múltat egészen a biblikus időkre és alakokra. Csak az a kérdés, hogy a honfoglaló katonai vezérek azonosak-e a magyarokkal?

A magyar népi műveltség vizsgálata azt mutatja, hogy nem. Ehhez elegendő felütnünk bármelyik könyvet, képgyűjteményt, ami a magyar népi művészettel foglalkozik, azt mutatja be⁴². A magyar népi művészetre ugyanis nem a harcos, heroikus állatábrázolás és az alárendelő szemléleti mód, hanem alapvetően a békés, letelepedett, növénytermelő műveltség elemei és a mellérendelő szemléleti mód a jellemző. A honfoglalás kori sírok is már arról árulkodnak, hogy eleink letelepedett életmódot folytattak, ábrázoló művészetükben a növényi elemek, madarak jellemzőek, a négylábú állatok közül pedig legfeljebb a szarvas. Ragadozó állatot, madarat csak elvéve találunk a sírokban⁴³. A lovas temetkezés elsősorban és szinte kizáró-

³⁷ Collinder (1977), p.: 141

³⁸ Glatz (1996), p.: 89

³⁹ Bowring (1830), Introduction, p.: xiv.

⁴⁰ Lásd erre kiváló példaként a szláv, a germán ill. a türk nyelvek felbomlását

⁴¹ Padányi (1989), pp.: 11-32

⁴² Lásd például Viski (1928), Domanovszky (1981), vagy Lükő (1942)

⁴³ László (1976), pp.: 25-38

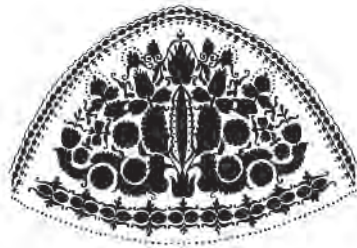
rólag a honfoglalókat jellemezte. Állatok a sírokban, ha voltak, akkor azok inkább a bika kultuszt és nem a loét képviselték.

Hasonló jelenségről tanúskodnak a népmesék is. A magyar mithológiából egyszerűen hiányoznak a néven nevezett istenek, nincs pokol, nincs mennyország, de van innen- és van túlvilág⁴⁴. Nincs valóban magyar teremtéslegenda sem. A krónikák teremtéslegendái biblikus ihletettségről, duális és alárendelő szemlélet módról tanúskodnak és az uralkodó, honfoglaló nemesség, nem pedig a letelepedett nép mondái. A rokonnak vélt műveltségek (vogul, osztják) ellenben rendelkeznek teremtéslegendával, ismertek az isteneik. Az ő teremtéslegendáikkal harmonizálnak a japán eredet- és teremtéslegendák⁴⁵. A hitvilágot kifejező szavak eredete is zömmel magyar (ún. finnugor), sőt, annak is korai ún. altaji rétege. Idegen (latin, görög) szavak inkább csak a vallási szervezetet írják le és nem a hitélet fogalmait⁴⁶. Szláv eredetű szó mindössze három akad a százas nagyságú szókészletben⁴⁷.

A honfoglalás idején tehát a magyarságnak jól kifejtett hitélete volt és a kereszténységgel csak az egyházi formát és a hierarchiát örökölte – ahogy ezt a szókészlet valójában tükrözi. A korábbi hitélet azonban nagymértékben harmonizálhatott a kereszténységgel, annak nem lehetett szöges ellentéte, ami megint csak egy hosszú ideje letelepedett, növénytermelő műveltséget sejtet. A sámán hitet csak nyomokban és csakis a szepteppei területeken lehet megtalálni. Az ország nagy részén annak nincs gyökere, alapja. A táltost sokan ugyan sámánként kívánják tisztelni, de a táltos nem révült, nem esett kábító gombák, vagy füvek hatása alatt réveteg állapotba. A táltos népi bölcs, tanító, orvos volt⁴⁸. A népmesékből magas szinten fejlett lélekhit bontakozik ki.

A képi ábrázoló művészetben a magyarok a közeli és távoli világot különböztetik meg azzal, hogy a kép aljára, vagy tetejére helyezik. A két világ között gyakran ott kanyarog az élet vize sokszor kígyó formában ábrázolva. Ezek a motívumok még a mai népi hímzést is meghatározzák.

A lélek szimbólumait ábrázolta a népi művészet mind a vizek, mind a madarak képében. Az indás, tulipános minták sokkal inkább a termékenység jelképei, semmint az altáji eredetű virág képei (lásd 1-3. ábrát⁴⁹).

1. ábra. Tulipán motívumok sorozata egy szűr hímzésen

2. ábra. Tulipán motívumok a magyar hímző művészetben

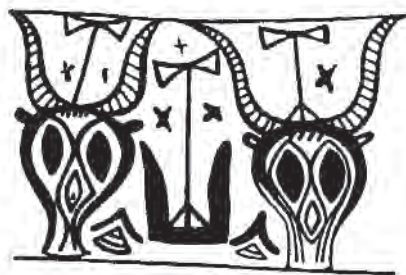

3. ábra. Tulipán motívum hallal és nappal. Életszimbólumok

A tulipán formáját tekintve a Kárpát-medence és közvetlen környezete legősibb műveltségeinél is már megtalálható, mint bika szarva közötti termékenységi jelkép (4-5. ábra⁵⁰). Ugyancsak itt megtalálható az élet fája is, mint általánosan és gyakran ábrázolt jelkép, ahogy ez népmeséinkben is meglehetősen gyakran megjelenik (7. ábra⁵¹).

4. ábra. Tulipánhoz hasonló motívum: bikafej és pillangó egy minói vázáról

5. ábra. Bikaszarv és pillangó, mint a tulipán motívum alapja. Salamis, mikénei műveltség, JE hatodik évezred

7. ábra. Életfa szimbólum Sipitsiniből, a Cucuteny műveltség területéről a JE 6. évezredből

A magyar népi mithológiát elsősorban a lélek érdekli. Jelképei pedig lélekjelképek. Az ember a lélekkel mellérendelő viszonyban van. A lélek az ember életében az emberen belül van és csak a halál beálltával távozik. A lélek elpusztíthatatlan, nem születik és nem tűnik el. Az ember fogamzásakor kerül a testbe és halálakor távozik. Az eltávozott lélek nem talál

⁴⁴ Lásd: Ipolyi (1853), Dömötör (1981), Diószegi (1973) ill. Diószegi (1978)

⁴⁵ Kazár (1996)

⁴⁶ Nagy (1987), pp.: 208-210, László (1976a), p.: 176, László (1990), p.: 161

⁴⁷ Lásd Cser (2000), pp.: 50-54

⁴⁸ László (1967), Kálmány (1917), Ipolyi (1853), Diószegi (1973) pedig mindenféleképpen errefelé akarja terelni a gondolkozást

⁴⁹ Kiszely (1996), pp.: 587, Lükő (1942) p.: 47, és Visky (1921) p.: 39 alapján

⁵⁰ Gimbutas (1982), p.: 187 és Gimbutas (1991), p.: 247 alapján

⁵¹ Gimbutas (1982), p.: 171 és Domanovszky (1981), p.: 64 alapján

va a helyét (pl. gyilkosság vagy más rendkívüli esemény miatti halálkor) bajt okozhat, ezért ez ellen védekezik a népi hitvilág.

Egyébként maga a lélek se nem jó, se nem rossz. A népmese hőse a különböző formává alakult általános lélektől kap tanácsot, vagy segítséget. A kettő viszonyára inkább a jó jutalmazása, semmint a rossz büntetése a jellemző. Az ilyen erkölcsi alapfelfogás szerint belülről kell jónak lenni és nem a büntetéstől való félelem hatására. A *Mindent látó királylány* meséje⁵² ragyogóan megjeleníti a lélek fontosságát a magyar mitológiában. Ezért elfogadhatatlanok azok a nézetek, miszerint a magyar nép elfelejtette volna mind a származáslegendáit, mind az isteneit⁵³. Nem felejtette el. Egyszerűen nem élt ezekkel a fogalmakkal. Mellérendelő szemléleti módja ezeket nem igényelte. Az alárendelő szemléleti mód azonban ehhez azonnal lealacsonyító szellemi színvonalat rendel, ami viszont nem elfogadható.

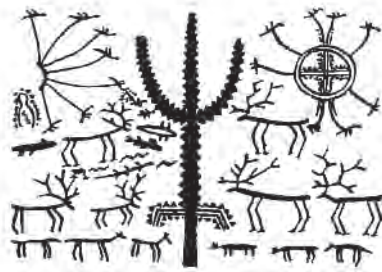
A magyar népi művészet tehát, alapvetően mellérendelő jellegű. Ebben a vonatkozásában, teljes mértékben tükrözi a magyar nyelvet. A mellérendelés értelmében a képeken, ami alul van, az közeli, ami felül van, az távoli, de egymásnak megfelelő viszonyban vannak az ábrázolt tárgyak⁵⁴. Közeli és távoli viszonyban állnak a képeken ábrázolt tárgyak, állatok, személyek. Nincsenek sem a horizontnak, sem a térábrázolásnak alárendelve. A közelséget a fogalmakat megszólaltató szavakban a magas, a távoliakat a mély magánhangzók képviselik. Példaként tekintve a h-l szócsaládban: *él, éled, élet, ellik, lel, leledzik, lehel, lehelet, lélek, lélegzik, lő, öl, ölel, ál, álom, áll, hál, háló, alél, hal, halad, holt, halál, hall, hull, hulla, ül, hűl, hűlt*, valamint *hol, alá, el, elé*, stb. Az innenvilág és a túlvilág viszonya is mellérendelő, éppen úgy, ahogy a népmesékben is a kettő között nincs merev határ, a hős szabadon mozog a két világ között. A túlvilágra mind a kéményen, mind a kúton (fagyökerek alatt) át, azaz lefelé és fölfelé el lehet jutni. Az alsó nem különbözik a felsőtől. A szibériai sámánhit hármasság felosztású életfája (égi, földi és föld alatti élet hármassága) nem jellemzi a magyar népi monda- és hitvilágot, az életfa csakis a földihez hasonló felső világokat köti össze a földivel és a hármasság sokkal inkább a szülő nő jelképéből eredeztethető. Ennek gyökere is megtalálható a Kárpát-medencében ill. annak északkeleti külső pereménél (8-10. ábra⁵⁵).

8. ábra. Tatárlakai agyagtáblák az élet fájával és a kettőskereszt szimbólummal

9. ábra. Kettőskeresztet formáló szülő nő. Borsod-Derekegyháza, a JE nyolcadik évezred

10. ábra. Szamójéd életfa hármasság tagozódást mutat

A magyar parasztgazdaságok építészete is a mellérendelő szemléleti módot tükrözi. A falusi telken minden funkciónak megvan a maga helye, egyik sincs a másiknak alárendelve. A lakótér, a konyha (kunyhó), a fészer, az istálló a gazdaság területén elkülönülten található meg, zömmel a telekhatárnak támaszkodva. A nyári konyha a hajdani lakósátort (kunyhó) formálja. A lakótérbe épített kemence az égboltot hozza be a házba⁵⁶.

A magyar parasztgazdaság alapvetően különbözik a környező szláv, vagy germán gazdaságtól, ahol az ún. egységház elsősorban a védelmet szolgálja és a terület központi, leginkább védhető helyén található. Ezzel szemben a magyarban az elrendezés a gazdálkodást szolgálja. Mindezt a honfoglalást megelőző időszakban is már megtalálhatjuk a magyarság mai területein, de nem találjuk meg a korábbra vélt szállásterületeken.

Ide tartozik a magyar étkezési műveltség kérdése is. A magyar konyha elsősorban főző- és nem sütő jellegű. A lovas, nagyállattenyésztők – de ugyanígy a rokonnak vélt finnugor népek – konyhája alapvetően sütő jellegű, ami a mozgó életforma természetes következménye, hiszen különösen a fémeket megelőző korszakban a kerámia edények szállítása, mozgatása nehézkes volt és az edény elpusztulásának a veszélyével járt. A letelepedett életforma igényli –, de lehetővé is teszi – a hosszabb időtartamra szóló tartósítási technikák alkalmazását. A mozgó életformához a szárításos hústartósítás tartozik, a letelepedetteknek a savanyításos és füstöléses élelmiszertartósítás is megtalálható. A savanyításos technika a magyar konyhatechnika jellemző eszköze, de nem jellemzi sem a nyugati, sem az északi népek konyhatechnikáját. A füstöléses hústartósítás is alapvetően erdős, fás övezet technikája, nem alkalmazható sztepei körülmények között. A magyar ezzel az eljárással bőven él.

A bor magyar szó és a *szőlő* erjesztett italát jelenti. A fogalommal a magyar műveltség nem ismerkedhetett meg a honfoglalás körüli időben, mert akkor a fogalmat szolgáltató műveltségével harmonizáló kifejezést használna a megnevezésre. A szőlő, a szőlőművelés, az erjesztés szavai nem vezethetők le sem a szomszéd népek nyelvéből, sem azokéból, akiktől állítólag a magyarnak ezeket meg kellett tanulnia. Ezek alapvetően magyarok, jóllehet, nem vonhatók a finnugor elmélet fogalmi alá.

⁵² Világszép Népmesék, pp.: 104-110. A mese alapmotívumait érdemes összehasonlítani a görög mítoszokkal, pl. a Csudaszép Atalanta történetével, amit Ovidius írt le. Lásd részletesebben Grant (1995), pp.: 434-344

⁵³ Lásd pl. Diószegi (1973), p.: 8, Komjáthy (1955), p.: 387

⁵⁴ Lükő (1942), pp.: 180-190

⁵⁵ László (1974), p.: 101, Forrai (1994), p.: 49, Kalicz (1970), 19. kép alapján

⁵⁶ Lükő (1942), p.: 283

Az embertípusok alcsoportra osztásában a testmagasság, a test robusztussága és a koponya jellemzői számítanak meghatározóknak. A jelenleg élő ember tipizálásához főleg használják még a bőrt, a haj és a szem színét, ill. a szőrzetet, annak mennyiségét és göndörítettségét⁶⁸. Ez utóbbiak a temetkezési helyekről előkerült csontvázak osztályozásában általában nem játszanak szerepet, jóllehet néhány mumifikálódott tetemnél ezek is megállapíthatók. Ugyancsak a vércsoport és bizonyos gén-sajátságok is segítenek ma már a csoportosításban, de a történelem előtti embernél ezek még szintén nem nagyon jöhetnek számításba, jóllehet csonttöredékek alapján újabban már ezek a jellemzők is meghatározhatók⁶⁹. Az ABO vércsoport rendszer statisztikus elemzése ellenben már ma is kézzelfogható eredményekre vezetett, ahogy azt dr. Nagy Ákos legújabb tanulmánya alapján értelmezhetjük⁷⁰.

A koponya legfőbb jellemzői: hosszúság, szélesség, magasság és a forma. A hosszúság a felülnézetbeli koponya legnagyobb méretét, a szélesség a koponya legnagyobb szélességét, a koponya jelzőszám pedig a szélesség és a hosszúság arányának a százszorosát jelenti. Alapvetően három típust különböztetnek meg: hosszú, rövid és közepes koponyát (koponyajelző kisebb, mint 75, nagyobb, mint 80, illetve 75-80)⁷¹. A koponya szélesség mellett az arc és a homlok szélességét is meg szokás adni. Ismeretesebb széles és keskeny arcú típusok. Ez a koponya magasságra vonatkoztatott szélességet jelenti. Ezen belül is fontos a járomcsont ill. az állkapocs szélessége. Fontos még a koponya alakja, azaz a homlok, a tarkó görbültsége. Vannak alacsony és magas, meredek, vagy lapos homlokú, vannak csapott, görbült, vagy csúcsos tarkójú embertípusok. Fontos még az orr formája, ami egyenes, konkáv és konvex lehet. A koponya magassága a fej magasságát jelenti. Alacsony és magas koponyájú típusokat különböztetnek meg.

Testmagasságot tekintve alacsony és magas típust tartanak nyilván. A test felépítése lehet robusztus és lehet vékony (filigrán, azaz angol szóval: *gracile*). A testhosszúság arányában is vannak különbségek. Melegövi típusoknál általában a láb hosszú a törzshöz képest, a hidegöviéknél ez fordított.

Biológiailag az emberiség egyetlen fajhoz tartozik, de ezen belül több alcsoport (fajta) osztható fel. Öt alapvető csoportot különítenek általában el: veddo- ausztrálid, európid (eurázsiai), mongolid, afrikoid és amerindid⁷². Ez akár öt eredetre is utalhat, jóllehet az eredet kérdése ma még nyitott⁷³. A magyarság szempontjából, az ötből kettőt kell figyelembe vennünk: az európidot és a mongolidot. Az utóbbi tipikusan hidegövi, azaz alacsony, rövid lábú, széles, lapos arcú, gracilis típus. Több vonatkozásban rokona a neandervölgyinek, aki szintén rövid lábú, széles arcú, de az arca nem lapos, robusztus testfelépítésű és vastag csontú. Kiszely meg is említi, hogy a mongolid is a neandervölgyiből eredhet⁷⁴, jóllehet a mongolid azért vékony csontozatú. A robusztus, vastag csontozatú, de hosszú lábú ázsiai ősember a jávai ember, akinek fejformáját a későbbi ausztrálid embernél véljük fölismereni⁷⁵. Velük szemben áll az afrikoid ill. európid ember ugyancsak hosszú lábakkal, de vékony, magas testfelépítéssel és hosszú, keskeny arcú fejjel.

Az európid embertípusokat a mai „rendőrségi” források általában kaukázusinak jelölik. Ez természetesen nem egyetlen embertípus megjelölésére szolgál. A klasszikus kaukázusi európid embertípus hosszúfejű, keskeny arcú, vékony testalkatú. Ezek közül a magas testalkat az indoeurópaiak és a nordikus emberek klasszikus jellemzője⁷⁶, az alacsony termet meg a keleti mediterrán emberé. Velük szemben állnak viszont a cromagnonid típusok, amik általában hosszú és széles fejűek, széles elsőarcúak, robusztus testalkatúak és vastag csontúak. A cromagnon A típushoz magas, a B típushoz alacsony testalkat tartozik. Az utóbbi rövidebb koponyájú változatát kelet-európainak (kelet-balti) nevezi Kiszely⁷⁷. Az európai földrész legrégebbi embertípusai ezek⁷⁸. Rövid, kerek koponyájú, meredek homlokú, kis közepes testmagasságú ember az alpi típus. Az alpi embertípus a jégkorszak végén (mezolitikum) jelent meg Európában⁷⁹. Az alpi típushoz közel áll a lappid. Igen rövid fejű, kifejezetten alacsony, igen széles arcú emberek⁸⁰.

A keleti mediterrán típushoz vékony testalkat, hosszú, ill. igen hosszú fej és keskeny, lágyan kecses arc tartozik⁸¹. Ennek három altípusa van, az iráni, a transzkáspi és az indid. Közép mediterrán típushoz tartozik a pontuszi, a gracilis mediterrán és az észak-afrikai. A kaspi változat magas, a pontuszi kisközepes, az iráni nagy-közepes⁸² testmagasságú. A nyugati mediterrán magasabb és kissé robusztusabb testalkatú, mint a keletiek⁸³. Vékony és alacsony testalkat, hosszú fej és keskeny arc jellemzi már az átmeneti kőkortól ismert protomediterrán típust⁸⁴.

⁶⁸ Lásd részletesebben Garn (1969) munkájában. Természetesen ma már a korábban még nem ismert immunológiai és gén adatokat is felhasználják, így a vércsoportot. Ennek megfelelően a három fő földrajzi alaptípust kilencre tagították. Ezek: amerikai, polinéziai, mikronéziai, melanéziai, ausztrál, ázsiai, indiai, európai és afrikai. Az általános kérdéseket illetően lásd még Kiszely (1976) munkáját

⁶⁹ Legújabb hírek szerint, 9 évezreddel ezelőtt, a Cheddar egyik barlangjában elhalálozott ember génejehez a legközelebbi génnel a helység tanítója rendelkezett, ami arra utal, hogy bármiféle nyelvi változás ellenére a terület letelepedett lakói ott élhetnek már évezredek óta. Lásd: Science (1999)

⁷⁰ Nagy (2000)

⁷¹ Kiszely (1976), p.: 401

⁷² Kiszely (1976), pp.: 175, 166

⁷³ Gamble (1993), pp.: 65-73, ill. Leakey (1994), pp.: 86-89

⁷⁴ Kiszely (1976), p.: 186

⁷⁵ Flood (1995), p.: 77

⁷⁶ A klasszikus északi, vagy nordikus típus. Lásd: Kiszely (1976), pp.: 140-141

⁷⁷ Kiszely (1976), p.: 144. A

⁷⁸ Kiszely (1976), pp.: 141-142

⁷⁹ Kiszely (1976), p.: 145

⁸⁰ Kiszely (1976), p.: 146

⁸¹ Kiszely (1976), p.: 143

⁸² Henkey (1998), p.: 50

⁸³ Kiszely (1976), p.: 143

⁸⁴ Ez az ember élt a Shanidar barlang átmeneti kőkor idején JE 11000 körül. Valószínű ember-áldozatot gyakorolt, merthogy minden női sírban egy 4 év körüli gyerek csontvázát is megtalálták. Lásd: Roux (1992), p.: 40. Érdekes ezzel szemben földidézni az ugyanitt, több tízezer évvel korábban élő neandervölgyi ősembert, aki nem áldozott embert, hanem a nyomorékot megmentette, megoperálta, életben tartotta

Az armenoid (taurid, előázsiai⁸⁵) szintén meglehetősen régi embertípus. Rövid, közepesen rövid, ill. kerek fejű, lapos homlokú, vékony és közepes termetű, a Kaukázustól délre általánosan elterjedt típus⁸⁶. Ennek és a mediterránnak a keveréke alkotja az sumér-akkád civilizáció embertípusát⁸⁷.

Később alakult ki keveredés révén az uralid, a pamiri, a turanid⁸⁸ és a dinári (adriai) embertípus. Valamennyit rövid, vagy közepesen rövid fej jellemzi. A turanid (Euro-po-mongolid⁸⁹) kialakulását Lipták az i.sz. kezdetére teszi⁹⁰. A pamiri és a turanid közép magas fejű, a turanid széles, a pamiri közepesen széles arcú (járomcsontú), nagyközepes, vagy nagy termetű. A turanid feje nagy, a pamirié kicsi⁹¹. Az uralid típus szintén Euro-po-mongolid⁹², azaz széles járomcsontú, rövid fejű, de erősen hátrahajló és az arctól hátrafelé szélesedő koponyájú, alacsony arcú, mongoloid jellegű (alacsony, vékony termetű)⁹³. Europid-mongolid keverék, mongolid túlsúllyal. A dinári típus közepesen széles, rövid, ill. túl rövid fejű, keskeny arcú, magas termetű fajta⁹⁴.

Számunkra külön figyelmet érdemelnek a cromagnonid típusok. Az A típus általában Nyugat Európában fordul elő, a B típus pedig Közép- és Kelet-Európában. Magyarországon a B típus főleg az Alföldtől északkeletre található, de általánosan elterjedt a Kárpátoktól északkeletre, közvetlen azok környezetében, valamint ettől északra. A szlávok és a finnek klasszikus embertípusa. Elképzelhető, hogy ez a két embertípus a kaukázusi és az őshonos nyugateurópai (neandervölgyi) ősember keveredésével jött létre⁹⁵. Jóllehet, egy ilyen keveredésre utaló konkrét archeológiai (csont) adatokat találhatunk⁹⁶, mások mégis hevesen ellenzik a gondolatot⁹⁷. Lipták a Kárpát-medencei embertípusok vizsgálatánál bevezette a cromagnonid C és C+ turanid típust is, de ezeket Henkey a turanidok közé sorolja⁹⁸.

A cromagnon B és mongol típus keverékeként jöhetett létre az uráli típus. A nordikus típus a klasszikus kaukázusi és a cromagnon típus keveredésével magyarázható.

A jelenkori magyarságot többségében a rövid és közepesen rövid fejű, széles arcú ember típus jellemzi. A testalkatot tekintve a közepesen magas alkat, inkább nehéz, mint vékony csontozat a jellemző. Ezzel szemben a környező ún. indoeurópai embereket a vékony csontozat, hosszú fej és keskeny arc uralja. Egyik népeség sem homogén, egész Európa lakossága kifejezetten kevert típusú, csak az átlagok jelzik ezt a különbséget. Henkey a magyarság típusait a Közép-Ázsia jelenkori lakosságával veti össze, akiket ugyancsak a rövid fej és a mérsékelt közepes testmagasság jellemez. Ebből ki nem mondtan arra következtet Henkey, hogy a magyarság eredete Közép-Ázsia. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a robosztus csontozat, a széles arc és emiatt a közepes ill. rövid fej nem föltétlenül kell, hogy elvigyen minket Közép-Ázsiába, ugyanezek a típusok lehetnek a Kárpát-medence jégkorszaki cromagnon típusú emberének is az utódai.

Végezetül a vércsoportelemzésről néhány szó. A magyar nyelvű etnikumban a környezetéhez képest kicsi a 0-vércsoport százalékos mennyisége, amit ellentételez az AB vércsoport szokatlan nagy százalékos részesedése. Az A és a B vércsoport nagyjából megfelel a terület környezetében tapasztaltaknak. Ugyancsak nagy az AB vércsoport aránya a 0-hoz képest a honfoglalás előtti kárpát-medencei leletekben, amiből Nagy Ákos arra következtet, hogy az AB mutáció elsődleges az örmény-asszír eredetű A-val és a mongol eredetű B-vel szemben (azaz nem azok keveredéséből származik), ugyanakkor a mutáció föltehetően a Kárpát-medencében jött létre⁹⁹. Ez egy nagyon fontos szerológiai adat, ami a magyarság Kárpát-medencei eredetének eléggé határozott jele.

A Kárpát-medence őstörténete

A Kárpát-medence legkorábbi embere, a vértesszőlősi ősember, a Mindel-korszak közepén jelent meg és a mai ismereteink szerint a *homo erectus* képviselője volt. A szerszámokat, a tűzrakóhelyet már a Mindel középső szakaszán, JE 330 évezredből eredőnek tekintik, az emberi lábnyomot és a koponyaacsontot sokkal későbbre, a Riss-korszak elejére datálják (JE 230 évezred)¹⁰⁰. A koponya tarkócsontját találták meg és annak görbületéből, formájából arra következtetett Thoma, hogy a vértesszőlősi ember agytérfogata >1300 cm³ lehetett¹⁰¹, ami arra annak kornak az emberére még nem jellemző. A megdöbbentő mértékű agytérfogat komoly vitákat váltott ki a szakemberek között. Végül is *homo erectus*nak nyilvánították az embert és a meghatározás pontosságát megkérdőjelezték.

A vértesszőlősi ősember telephelye hévforrás mellett volt és minden kétséget kizáróan vadászott. Ez is ellentmond a kornak megfelelő nézeteknek. Gamble tagadja, hogy a modern ember megjelenéséig (JE 40 évezred) a *hominid* egyáltalán gon-

⁸⁵ Lipták (1977), p.: 239

⁸⁶ Kiszely (1976), p.: 148

⁸⁷ Roux (1992), p.: 81, Osetzky ugyancsak megemlíti ezt a 48. lábjegyzetében, p.:98

⁸⁸ Osetzky (1977) p.: 113, a 197. sz. lábjegyzetben hivatkozik Liptákra és Sulimirskire, akik szerint a cromagnon és a mongolid elemek keveredésével kb. 1000 év alatt alakult ki a szibériai alföld keleti részén

⁸⁹ Lipták (1977), p.: 240

⁹⁰ Lipták (1955), p.: 238, idézi Osetzky (1977), a 93. lábjegyzetében, p.: 103

⁹¹ Henkey (1998), p.: 48

⁹² Lipták (1977), p.: 240

⁹³ Kiszely (1976), pp.: 153-154

⁹⁴ Henkey (1998), p.: 49. Kiszely (1976), pp.: 147-148

⁹⁵ Clarke (1965), ahol a Büki és általában az északi Kárpátokbeli kultúrát említi. pp.: 70

⁹⁶ Clarke (1965), pp.: 54-66

⁹⁷ Lásd, pl. Gamble munkáit

⁹⁸ Henkey (1998), p.: 48

⁹⁹ Nagy (2000), pp.: 14, 20, 29, 35, 64

¹⁰⁰ Kretzói (1990), p.: 216, Krolopp (1990), p.: 180, Dobosi (1990), p.: 269, Vértes (1990), p.: 531

¹⁰¹ Thoma (1990), pp.: 254, 255

dolgozott volna, hogy tudatosan cselekedhetett volna, hogy ember lett volna¹⁰². Nézeteinek számtalan az általa megadott kort akár 20-40 évezreddel megelőző lelet is cáfolja. Többek között az ausztráliai bennszülöttek JE 60 évezreddel ezelőttről származó sziklarajzai, meg önmagában az a tény, hogy egyáltalán akkor már Ausztráliában szerszámot készítő és használó *hominid* létezhetett.

A vértesszőlősi ősember kavics szerszámokat pattintgatott. Ugyanez a szerszám alapforma a Kárpát-medencében maradt és határozottan megkülönböztetően jellemezte a Riss-korszak végétől itt megtalálható és a neandervölgyi embernek tulajdonított, mousteri szerszámokat készítő embereket. Ezek az emberek már határozott biztonsággal állíthatóan vadásztak. Az érdei telepen barlangi medve volt a fő táplálékuk (>60%), a tatai műveltségé meg a mamut¹⁰³. Ugyanakkor a Bükkben (Subalyuk) a kőszáli kecske alkotta a táplálék ismét több mint 60%-át¹⁰⁴. Elképzelhetetlen, hogy ennyire szakosodott táplálékot ne vadászattal, azaz ne szellemi tevékenység igénybevételével gyűjtötte volna a kor embere. A szerszámok a feladathoz specializálódtak és Tatán már megjelent néhány csiszolt csont tárgy, amit még Gamble is elismert értelmes tevékenység eredményének¹⁰⁵. A kavics szerszámok mellett néhány kovaköből készített nagyobb szerszámot is föllelhetünk. Az ember meg tudta munkálni azt is, de úgy tűnik a mai szemlélőnek, hogy csak kivételes célokra használta, jól megvolt a kavics eszközökkel. Magyarán mondva, elsősorban nem a szellemi teljesítményt minősítik a szerszámok, hanem a célnak megfelelően alakultak és gyártották.

A mousteri típusú eszközöket készítő műveltségek települése a Würm első szakaszában minden telepen folyamatosan, több tízezer évet ölelt át. A hagyományos időrend szerint, ezeket a műveltségeket a JE 40-70. évezredhez helyezik. A déli sarki jég ill. a tengerfenekék mészszipjának elemzése alapján ez az időszak a JE 110 és 70 évezred közöttre tolódott.

A Würm első hidegetetőzése után Európából eltűnt egy vadzamarfajta. Ez egyértelműen jelzi a környezetváltást és jelenléte tévedhetetlen jele, hogy a réteg ideje nem lehet a Würm első hideg tetőzését követő időszakból. A Würm első hidegetetőzése során átalakultak a mousteri telephelyek és új szerszámfajták jelentek meg. A Bükkben egyértelműen látszik, hogy az újabb, magasabb szintű műveltség a korábbi mousteriből nőtt ki (a Szeleta műveltség a Suba-lyuk műveltségből)¹⁰⁶. Itt egy olyan hosszú idejű, önálló fejlődés észlelhető, ami megmagyarázhatja az eredetileg nullás vércsoport AB jellegű mutációját.

A Szeleta műveltség mellett a Bükk másik oldalán, a Bükk belső területén, azaz középhegységi jellegű tájon és nem a hegyláb melletti síkság peremén, újabb típusú műveltség jelent meg. Az Istállóskői barlangban található Európában a legkorábban a modern ember eszközei, itt található ugyanis az aurignacinak nevezett műveltség legkorábbi megjelenése¹⁰⁷. Az alapgondolat általában az, hogy egy-egy területen az előzmények nélküli műveltséghez mindig bevándorlást kell kötni. Ez az Istállóskői műveltség esetében ellenben nem azt jelenti, hogy a bevándorlás forrásául, pl. a Dunántúlt nevezik, ahol a Würm első lehülési szakaszából már találunk csekély számú csonteszközt¹⁰⁸, hanem a forrást Afrikába helyezik. Úgy vélik, hogy az Istállóskői műveltség embere Afrikából a Balkánon át érkezett a Bükkbe¹⁰⁹. Csak az a gond, hogy Afrika és a Bükk között sehol sem találni olyan csonteszközöket, amiknek a kora megfelelné az elméletnek. Minthogy az Istállóskői műveltségénél emberi maradványokat nem találtak, ezért még azok azonossága sem tud az elmélethez támpontot adni. Ezzel szemben az Istállóskői műveltség földrajzi helyzete folytán kétségtelenül középhegységi, ahol más volt a vadállomány, mint a síkvidékek peremén, ahová a korabeli műveltségeket mind besorolhatjuk, ezért sokkal inkább azt kellene állítanunk, hogy a korábbi ember új típusú életteret teremtett a maga számára és ehhez igazította az eszközeit. Ahol a madár az éterndben meghatározó mértékben megjelenik, ott a madárvadászat eszközeit sem szabad kuriózumnak és érthetetlennek tekintenünk. A műveltség embere bárholnan jöhetett, mert eléggé nagy biztonsággal állíthatjuk azt, hogy az eszközeit fejlesztette az élettere lehetőségeihez, ahogy ezt korábban is és később is láthatjuk az emberi műveltségek alakulása során. Így akár a Bükk másik oldaláról, vagy a Dunántúlról is érkezhettek.

Célszerű ezért az első, a legrégebbi aurignac-i típusú műveltséget európainak tekinteni és a műveltség emberforrását is itt keresni. Különösen, hogy a szerológiai adatok arra utalnak, hogy a Kárpát-medencében hosszú ideig elkülönülten élő ember vércsoportot változtató mutáción eshetett át, azaz létrehozta a 0 mellett az AB vércsoportot¹¹⁰.

Az aurignaci műveltséget a Kárpát-medencében a gravetti műveltség, a Dordogne völgyében pedig az ún. Magdalén műveltség váltotta fel. Föltételezzük, hogy eredetük Afrika és tulajdonképpen az aurignac-i műveltség embertípusához tartoznak. Főntebb már említettem, hogy az aurignaci műveltségnek a Balkánon való átvonulásának nincs nyoma, de nincs a gravetti népének sem. Ahol először találkozunk velük, az a Dnyeszter és a Dnyeper közötti terület, ahol mamutra vadásztak. A mamut után haladva kerültek a Kárpát-medencébe az északi hágókon át. Ezek magassága 400 m alatti, a mamutok meg síkvidéki állatok és nem éltek a 400 m-es magasság fölött. A Kárpát-medencében a legelső gravetti nyílhegyeket a Bodrog mellett találták JE 30 évezredből származó leletek között. A gravetti népe azután éppen itt, a Kárpát-medencében tért át a mamut vadászatáról a szarvaséra, merthogy a Würm második lehülésének tetőzésére a mamut Európából kihalt.

¹⁰² Gamble (1998), p.: 35. Az egyetlen erre a korra tehető tudatos cselekvésnek a tatai műveltség megcsiszolt mamut csontját tekinti

¹⁰³ Gáboriné (1978), pp.: 125, 145

¹⁰⁴ Gáboriné (1978), p.: 116

¹⁰⁵ Gamble (1998), p.: 35

¹⁰⁶ Gáboriné (1978), p.: 170

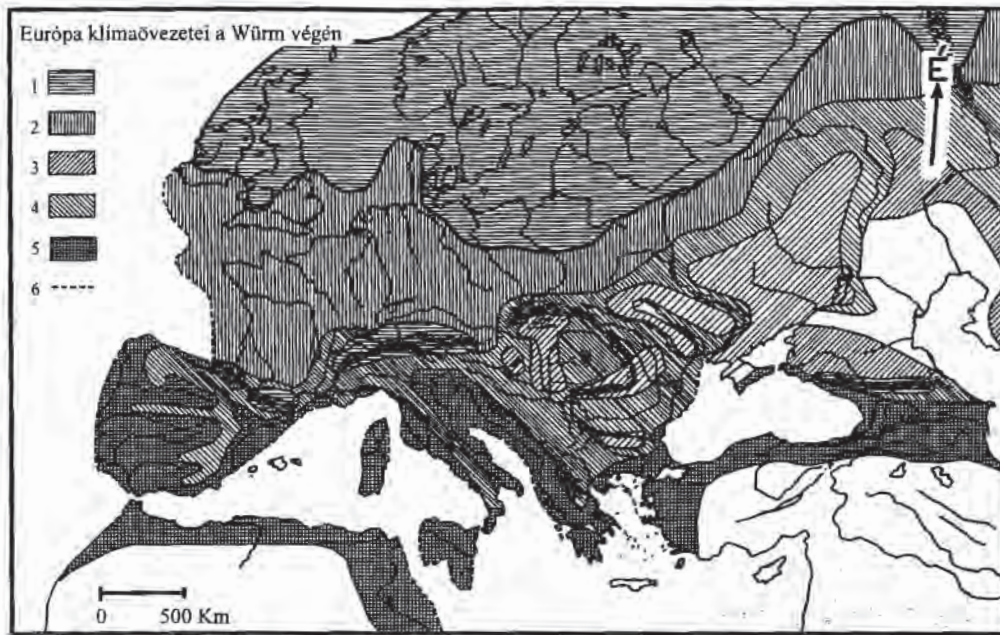
¹⁰⁷ Gáboriné (1978), p.: 180

¹⁰⁸ Gamble (1998), p.: 35

¹⁰⁹ Legutóbb Gibbons (2000) foglalja össze Cavalli-Sforza és Renfrew elméletét a genetikai vizsgálatokat illetően és már nem afrikai, hanem közép-ázsiai eredetet sugall. Az alapadatokat lásd Semino (2000). Innen kétségtelennek látszik, hogy a Kárpát-medence lakói ősidők óta egymás közelében voltak és a balti, uráli embertől régen elszakadtak

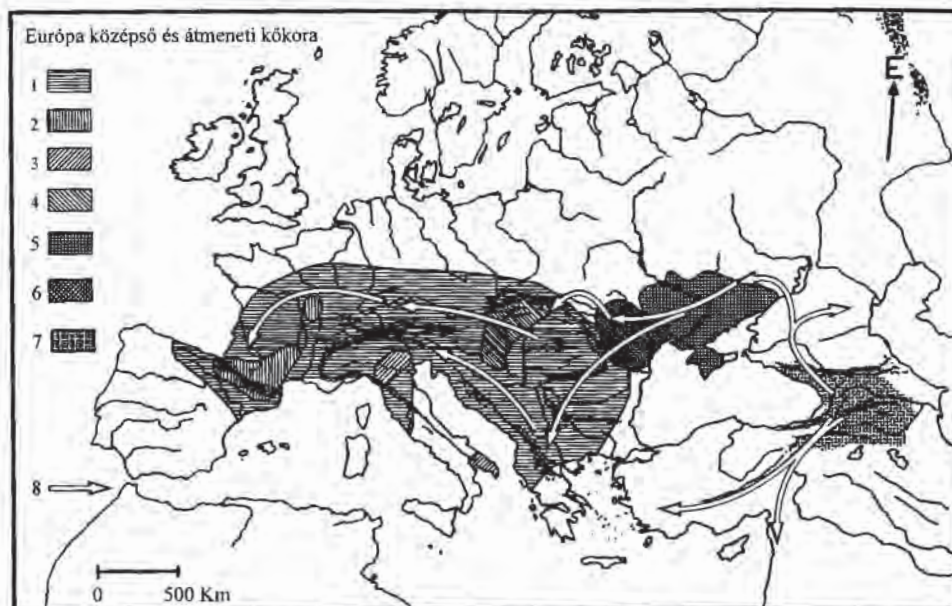
¹¹⁰ Nagy (2000), p.: 64

Téli-nyári szálláshelyet váltott, követve az állatok évszakonkénti mozgását¹¹¹. Szálláshelyei általában folyók partján volt és azokon a helyeken, ahová az állatok tömegesen jártak inni, vagy átkeltek vonulásuk során. A gravetti műveltség a Kárpát-medencében is megmaradt síkvidékieknek és általában ott található, ahol a korábbi dombvidéki műveltségek nem éltek. Szigorúan véve tehát nem beszélhetünk műveltség „felváltásáról“.

14. ábra. Európa a Würm 3. - leghidegebb - eljegesedésének idején
1. jégtakaró alatt, 2. tundra, 3. sztyeppe, 4. parktundra, 5. erdő,
6. a szárazföld akkori partvonala. (Mellars, (1998), p.: 43 ill. László (1974), p.: 40. alapján)

A gravetti népének eredetét nyomozva vissza kell térnünk Európa ősemberi betelepülésének a kérdéséhez. Jól ismert, hogy a *homo erectus* Afrikából Európába a Gibraltárnál érkezhetett (átúszhatta a szoros, ahogy tette még néhány afrikai eredetű állat, amiknek maradványát az Ibériai félszigeten megtalálták). A *homo erectus*-ból azután elsősorban a Pireneusok felett, a Massive Centrale völgyeiben találjuk a neandervölgyi ember kifejlődésének és továbbélésének a nyomait¹¹². A Würm jégkorszak idején azután onnan az ember északi és déli úton benépesítette Közép-Európát, de nem lépte át a Dnyepert és ettől keletre nem terjedt. A Kárpát-medencébe föltehetően a déli úton, a Pó völgye felől érkezett és itt megrekedt¹¹³.

15. ábra. Európa középső-kőkori műveltségei
1. Aurignaci, 2. Chatelperoni, 3. Uluzzi, 4. Szeleta, 5. Krimi Muzra Kobe, 6. Dnyeszter-Bug műveltség, 7. A kaukázusi kőkorszaki műveltség.
2.-4. föltehetően neandervölgyi maradványok. 5.-6: átmeneti kőkorszaki műveltségei. (Mellars (1998), p.: 65, Gimbutas (1991), p.: 7 és Gábori (1977) pp.: 271-276 alapján. 8: „gravetti nép“ vándorlása Gáboriné (1980), pp.: 214-216. alapján)

¹¹¹ Gáboriné (1980), pp.: 212, 214-216

¹¹² Appenzeller (1998)

¹¹³ Gábori (1978), pp.: 269-272

Minthogy a továbbiakban, amikor már a kétségtelenül modern embernek tekintett (de Afrikából eredeztetett) gravetti népével a korábbi műveltségek embere még több mint tízezer évig együtt élt és ebből a korszakból a jelenkori feltárások több olyan csontvázat hoztak a felszínre, amelyek a két embertípus jegyeit egyaránt magukon viselték, joggal kijelenthetjük, hogy a korábbi, mousteri szerszám embertípusa fejlődött modern emberré. A korábbi és az utóbbi ember keveredés révén kialakította Európa újabb embertípusát, a cromagnon embert. Ennek az egyik keveredési helye a Kárpát-medence.

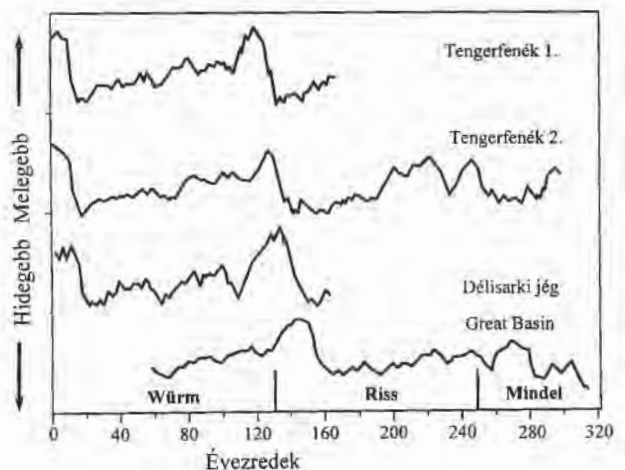
A Würm első lehülésének az időszakában jelent meg a mousteri szerszámot használó ember a Don medencéjében és alkotott vadász telepeket. Ennek az embernek a származási helye azonban minden valószínűség szerint nem Afrika, hanem a Kaukázustól délre eső területek¹¹⁴. Ugyanis itt, a mai Örményország és Grúzia területén a *homo erectus*t megelőző *homo habilis*től kezdve folyamatos és rendkívül gazdag emberi telepeket tártak fel. Legutóbb még ezt is megelőző, *homo ergaster* 1.7 millió éves eszközeit és csontjait (koponyáját) találták ugyanitt¹¹⁵.

A *homo erectus* ún. acheulé szerszámaitól kezdődően, a mousterieken keresztül, folyamatos emberi fejlődés található, ezen, az egyébként meleg égövinek tekinthető területen. Itt az emberi műveltségek fokozatosan terjeszkedtek délkeletről északnyugat felé, hogy azután a Würm első hideghulláma tetőzését követően kikerüljenek az orosz szteppére és felkússzanak a folyók völgyében északra, oda, ahol korábban ember nem élt. A Don mentén találjuk azután, a JE 48. évezred környékén azt a váltást, hogy a mousteri szerszámok mellett megjelennek a gravetti hegyek, azaz az utóbbi műveltség kiául az előbbiből.

Gravetti népét a Würm második lehülő szakasza az orosz síkság délibb területeire kényszerítette, majd a jég további déli terjeszkedésekor egészen a Krim félszigetre. A 14. ábrán mutatom be a Würm második lehülésének csúcspontjában Európában volt klimatikus viszonyokat. Innen jól látható, hogy az emberi életre alkalmasabb erdős-ligetes zóna egészen a kontinens déli peremére szorul. Ezért a kor emberének a tundra, parktundra viszonyai között kellett, hogy fönntartsa az életét mind a Kárpát-medencében, mind pedig azon kívül. A szeptei területekre is ekkor vonult az ember. Itt volt a mamu-tok élettere és kipusztulásukkal innen kellett elvonulniuk egy másik állat, a szarvas (rénszarvas) után. Ezért azután az orosz síkság nagy folyói mellett ebben az időszakban emberi település nem maradt fenn. Csupán a Dnyeszter mellett, a Kárpát-medence magasságában találunk átmeneti kőkori települést, pl. Mezshirich a mai Ukrajnában. A 15. ábrán a Würm utolsó lehülésekor Európában élt emberi településeket körvonalazom. A korábbi, neandervölgyi emberhez kötött műveltségeket kiemelten jellemző a már modern emberhez kötöttnek vélt műveltségi területeken belül. Gábori¹¹⁶ alapján megadom azt a mozgásirányt is, ami a modern ember elterjedését hivatott szemléltetni. A modern európai ember forrása tehát a Kaukázus. A fenti elgondolást erősíti, hogy a gravetti műveltség elterjedésével párhuzamos az A vércsoport elterjedése is, aminek forrását a mai Örményországra, ill. a korabeli Asszíriára teszik¹¹⁷.

Európában az átmeneti kőkor idején már „minden készen állt ahhoz, hogy az ember áttérjen az élelmiszergyűjtő életformáról az élelmiszertermelőre”, csak „az elhatározás hiányzott”¹¹⁸. Megvoltak az aratáshoz szükséges sarló finom kőpengéi, ismert volt a föld megmunkálásához szükséges csontkapa, ismert volt a kerámia égetés technikája, hosszú távú kereskedelem bontakozott ki, ház formájú szálláshelyeken élt az ember, ipart alakított. Ekkor a Würm leghidegebb szakasza hirtelen véget ért és alapvetően megváltoztak Eurázsia időjárási és következképpen földrajzi viszonyai.

A fölmelegedés nem volt egyenletes és folyamatos. A Föld globális hőmérsékletjelzőit a 16. ábrán¹¹⁹ szemléltetem. Innen leolvasható, hogy a Würm mintegy 115 évezreddel a jelen előtt kezdődött, majd folyamatosan hűlt a mintegy 22 évezreddel a jelen előtti lehülési csúcspontig. Közben 55-65 évezreddel ezelőtt volt egy hideg tetőzés, amit követett egy rövid idejű felmelegedés (interstadiális). A legutolsó felmelegedés legnagyobb sebessége mintegy 15 évezreddel a jelen előtt volt. Ekkorra a dél-orosz síkság tökéletesen elmosarasodott, de ugyanígy a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl is. Európa északi területein megkezdődött olvadás olvadékvizei eredetileg a déli irányba vezetődték és ekkor a Fekete-tenger, minthogy a Boszporusz zárva volt, édes-vízű tóvá alakult. Mintegy 11 évezreddel a jelen előtt a fölmelegedés hirtelen lehülésbe csapott át (idősebb Dryas), ami azután mintegy másfél évezredig tartott. Ekkor a jég az északi területeken ismét hízni kezdett, megváltoztatta a földréz viszonylagos terhelését, a dél-orosz síkság pedig közben kiszáradt. Az újabb olvadáskor az olvadékvizek már nem a déli, hanem a nyugati irányban távoztak Európa északi-keleti területeiről, ezért a terület – és következképpen a Fekete-tenger – kiszáradása folytatódott. 9 évezreddel a jelen előtt újabb lehülés (ifjabb Dryas) majd egy fél évezred múltán újabb fölmelegedés következett.

16. ábra. A Föld hőmérséklet jelzői az utolsó 330 évezred során. Az Atlanti-óceán fenékén, Észak-Amerikában kiülepedett ásványok, ill. az Antarktiszon lerakódott jég oxigén izotóp arányainak vizsgálata alapján

¹¹⁴ Gábori (1978), pp.: 274-278

¹¹⁵ http://abcnews.go.com/sections/science/DailyNews/hominid_caucasus000512.html 2000. május 12

¹¹⁶ Gábori (1978), pp.: 262-263, 274-278

¹¹⁷ Nagy (2000), p.: 19

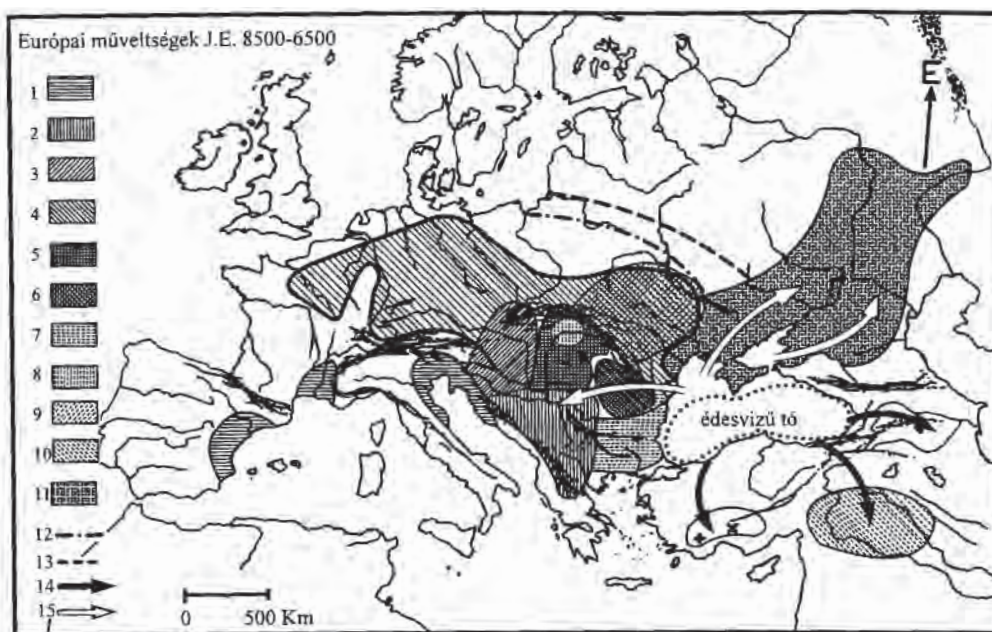
¹¹⁸ Gáboriné (1980), pp.: 246, 248, Ryan (1998), p.: 173

¹¹⁹ Lorius (1985), pp.: 592, 594, Winograd (1988), p.: 177, Flood (1995), p.: 29 alapján

Az ifjabb Dryas idején Kis-Ázsia teljesen kiszáradt, az Eufrátesz északi szakaszain nem folyt víz és az itt települt korábbi, már a gabonatermelő és állattartó mezőgazdaságot folytató műveltségek eltűntek. Ebben az időszakban jelent meg a Balkánon az élelmiszer termelés és terjedt rohamléptekben a Földközi-tenger medencéjében – ahogy ezt a 17. ábra szemlélteti. Ezek a műveltségek még kapás földművelést folytattak és a termelt gabona (búza, árpa) még nem volt nemesítve. A mai európai lakosságon belül genetikailag ez a népesség alig 20%-ot alkot¹²⁰. A minket érdeklő területen ennek a műveltségnek az északra húzódásával megjelent az élelmiszertermelés és kialakult az ún. Kőrös-Tiszai (Starčevo) műveltség a JE 9. évezred közepén.

Korábban azt olvashattuk, hogy a Kárpát-medence a Würm utolsó fölmelegedésekor kiürült északra¹²¹. Most pedig azt láthattuk, hogy a 'túlélők' egy évszázad alatt átvették a délről beérkezett mezőgazdasági technikát. Sőt, továbbfejlesztették. Éles határvonal látszik ekkor a Kárpát-medencén belül művelt három műveltség között: a Kőrös-Tiszai települt a Tisza mellé, ettől északra, keletre ott virágzik az újkőkori Bükki műveltség, majd nyugatra az Alföldi kerámia műveltsége¹²², azaz a dunántúli, később a Lengyel műveltség. Ezek határterülete eléggé határozottan elváló műveltségeket mutat, mégis az újabb és újabb kerámia típusok ellenállás nélkül kerültek – bár módosított formában – az egyik műveltségből a másikba.

A rövid idejű eljegesedést hirtelen olvadás váltotta fel. Ekkor a kanadai, 150 ezer köbkilométernyi vizet felduzzasztó Laurentid jégtömb megrepedt¹²³ és hirtelen beengedett a világóceánba, aminek a hatására hirtelen mintegy öt métert emelkedett a világóceánok szintje. Ez a vízszintemelkedés azután számtalan gondot okozott világszerte. Víz alá kerültek az eledig part menti és föltehetően emberekkel betelepült területek Euráziában több helyen. Így a Fülöp-szigetek, a mai Indonézia hatalmas területeit elöntötte a víz és kiváltotta az addig ott élőkből egy özönvíz emlékképét¹²⁴. Számunkra azonban sokkal érdekesebb, hogy a hirtelen vízszintemelkedést megelőzően a Fekete-tenger medencéje kiszáradt, a mai vízszintje alatt mintegy 150 méteres mélységben lévő vízfelülettel a jelenlegi területének mintegy a felére zsugorodott. A mini-jégkorszak alatti klímája azonban alkalmas volt emberi településre. A Fekete-tenger sósvizes feltöltődése erre az időszakra esett és a geológiai, rétegtani vizsgálatok szerint végzetes hirtelenséggel történt¹²⁵.

17. ábra. Európa újkőkora JE 8700 - 6500 idején

1. Földművelés elterjedése JE 8700-8500 között 2. Vinča műveltség 3. Lengyel műveltség 4. Szalagdiszes kerámia műveltség pereme, a földművelés határa JE 7500-ban 5. Tisza műveltség 6. Boian műveltség 7. Karanovo műveltség 8. Bükki műveltség 9. Cucuteny műveltség 10. Halaf műveltség 11. Sztepei pásztor műveltség 12. Dnyeszter-Bug műveltségi körzet 13. Nemuna műveltség: Hacilar; W: Çatal Hüyük. (Gimbutas [1991], pp.:5, 35, 53). 14. és 15.: A nyilak jelzik, hogy merre vonulhatott a népesség JE 7500 körül, a Fekete-tenger feltöltődésekor: (Ryan [1999] p.: 194. alapján)

A Fekete-tenger feltöltődésével egyidőben – és föltehetően annak következményeként – több új műveltség jelent meg mind Európában, mind Ázsiában. Ekkor jelent meg a Hacilar, a tell Halaf műveltség Kis-Ázsiában, feltöltődött újra Çatal Hüyük élettellel, de ekkor jelent meg a Tesszalonikai és a Vinča műveltség is. Ezek közös jellemzője, hogy már nemesített gabonával, ekés földműveléssel, rézöntés technikájával és ember formájú kerámiával rendelkeztek. Mindezek előélete ismeretlen¹²⁶.

A Vinča műveltség felváltotta a Kőrös-Tiszai műveltséget, majd tovább terjeszkedett északra. Létrejött az erdélyi Boian műveltség. A Bükki műveltség azután hamarosan átvette a korszerűbb földművelő technikát, ellenben nem vette át vele pár-

¹²⁰ Gibbons (2000)

¹²¹ Gáboriné (1980), pp.: 248

¹²² Makkay (1982), pp.: 42-67

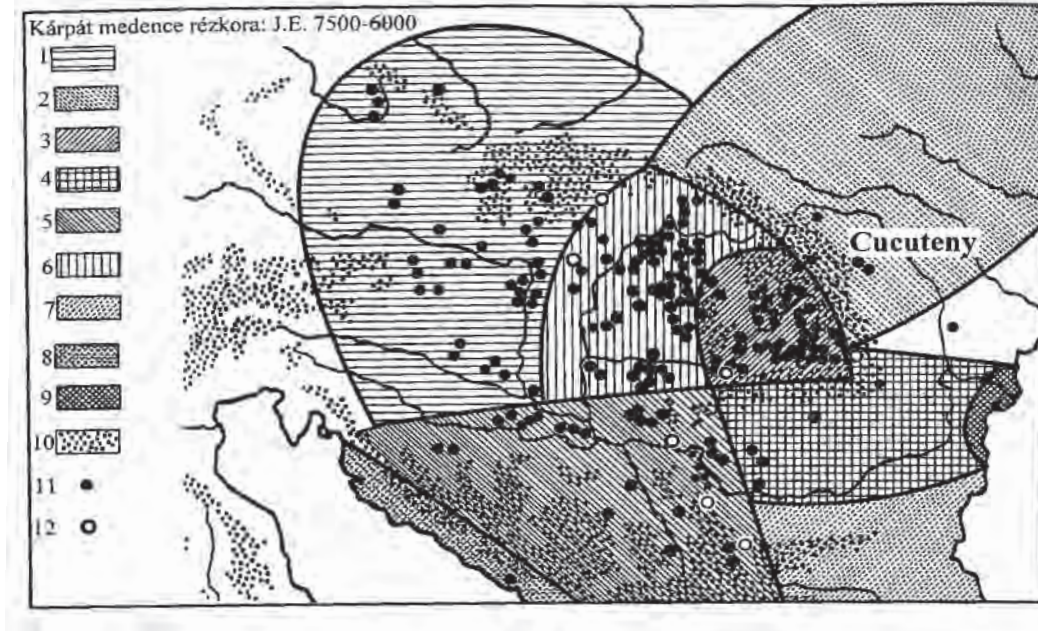
¹²³ Oppenheimer (1999), p.: 35

¹²⁴ Oppenheimer (1999), pp.: 62-66

¹²⁵ Ryan (1998), pp.: 128-134, Stone (1999), Kerr (1998)

¹²⁶ Mellaart (1982), p.: 101

huzamosan az emberszabású kerámiát, hanem kialakította a sajátos, ún. kottafejes¹²⁷ mintázatú, a későbbiekben csak lineáris vonalkerámiának ismert műveltséget. Később átlépve a Kárpátokat, létrejött a Tripolje (Cucuteny) műveltség. Mindezek békés, letelepedett földművelők, köztük harci cselekmény, rivalizáció nem látszik. Nem látszik nagy méretű kereskedelem sem, ellenben mégis látszik az írás. Nem kereskedelmi elszámolás formájában, hanem szakrális szövegekként. Hamarosan fejlett fémfeldolgozásnak lehetünk a tanúi. A JE 6. évezred végére a területen több település mérete a tízezres nagyságot érte el (pl. a Balkánon), a Dnyeper partján, Kiev alatt pedig negyven ezres léptékű települést ástak ki. A településeken azonban nem látszik védelem, nem látszik az uraság, nem látszik az alárendeltség, ellenben látszik a magas szintű kerámia és fémfeldolgozás. Kemencéik hőmérséklete elérte a vasöntéshez szükséges hőfokot is, jóllehet, vasat nem öntöttek. Rézet azonban már a JE 7300-ban is. A rézkori műveltségek Kárpát-medencei elhelyezkedését, a rézelőfordulásokat és rézbányákat a 18. ábra szemlélteti.

18. ábra. A Kárpát-medence rézkora: J.E. 7500-6000

1. Lengyel műveltség 2. Cucuteny műveltség 3. Petresti műveltség 4. Boian műveltség 5. Vinča műveltség 6. Tisza műveltség
7. Karanovo műveltség 8. Danilo-Hvar műveltség 9. Hanangia műveltség 10. hegyes területek 11. réztárgyak
12. rézbányák (Nagy 1995. p.:23, Gimbutas 1982. p.: 21)

Az orosz szteppékre is ekkor telepedett vissza az ember, de a műveltségek itt nagyállattartó, állattenyésztő közösségeket alkottak. Kezdetben a birka, majd a ló következett. Itt találjuk a legrégebbi lovaglás nyomait (zabla nyoma az emberrel eltemetett lókoponyában, a Dnyeper partján, Dereivkában, JE 6500 körüli időből¹²⁸). Befogását követően a marha tenyésztés terjedt el. Saját fémük nem volt, az északnyugati műveltségektől szerezték be¹²⁹. Ellenben már JE 7500 körül megtalálható a társadalom kasztosodása, vele párhuzamosan az emberölésre alkalmas fegyver. Hitvilágukban a megszemélyesített istenek jelennek meg és a ló befogása után meg is indulnak előbb délnyugatra, majd nyugatra, északnyugatra és több hullámban kezdetben kiirtják, később csak felőrlik, leigázzák a nyugaton települt védtelen, földműves közösségeket. Magukkal hozzák a háborút, emberölést és ekkor jelennek meg Európaszerte a védett dombtetői várak, az uraság szállásával és az oda telepített szakrális és fémfeldolgozó központokkal. Velük párhuzamosan terjedt az uraságnak kijáró, a kurgán típusú temetkezés is és általában a kőbalt is emberölő eszközzé, harci baltává. Elterjedésük először a legeltetésre alkalmas folyóvölgyek mentén folyik, ahol az első hullámban kiirtják az ottani földműveseket (Balkán), majd a második hullámtól látható a rátelepülés. Ennek során nyomul a műveltség nyugatra és kiszorítja maga előtt a vonalkerámiás műveltséget és felváltja a pásztorműveltséggel. A Kárpát-medencében ez elsősorban a Duna-Tisza között, majd a Dunántúlt érintette, majd a harmadik mozgásnál betelepült a Maros völgye is és válik a Tisza völgye teljesen a kurgán pásztorok területévé. A Bükk műveltség területe és az Északi-Kárpátok területe azonban sokáig érintetlen marad, ott később a két műveltség ötvöződése mutatható ki, kiirtódásuk nem látszik. Európa késő rézkori és bronzkori átalakulását a 19-22. ábrán szemléltetem.

Erre az időszakra esik a rézötvözési technikák megjelenése is. Előbb az arzén, majd az ón az ötvöző anyag. A Kárpát-medencében – azonban, szokatlan módon – az antimon ötvözi a rézet bronzá¹³⁰. Az antimonbronz meg is marad egészen a vaskorszak közepéig, mert minősége és ára egészen az JE 5-6. évszázadig versenyképes a vassal és a Kárpát-medence látja el fémmel az etruszk területtől kezdve egészen Skandináviáig Európa nagy részét¹³¹.

Amint láthattuk a Kárpátok északi-keleti vonulatai körül az eredeti lakosság megmaradt, a hódítókkal csak részben ötvöződött, ám még sem jelent meg itt a gazdag és a szegény ember a temetkezési helyeken. Erdély északi részében még a JE

¹²⁷ Makkay (1982), Kalicz (1970)

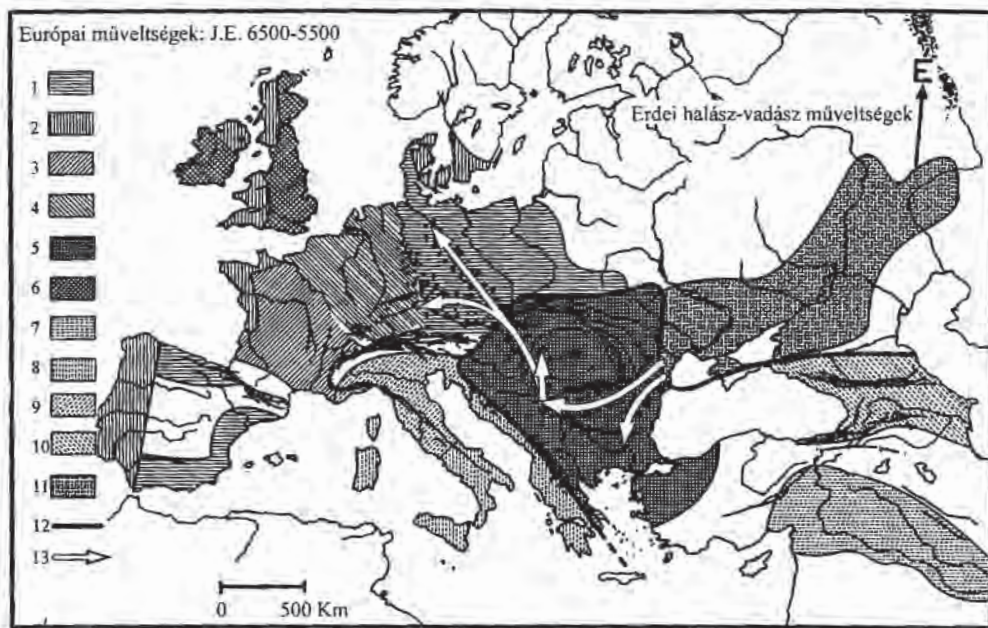
¹²⁸ Anthony (1996), Gimbutas (1991), p.:353

¹²⁹ Gimbutas (1992), p.: 369

¹³⁰ Miske (1904)

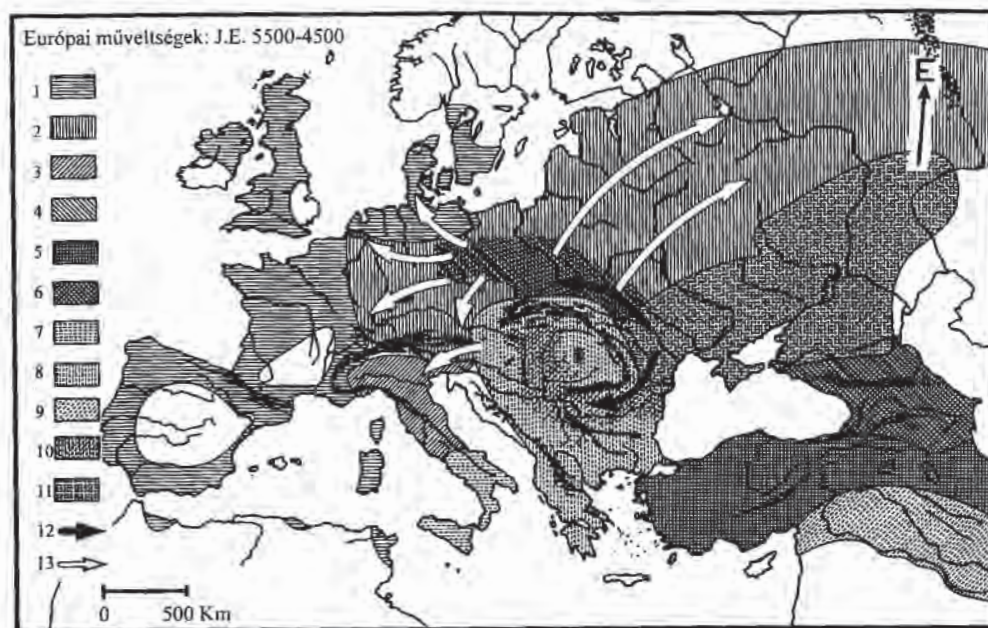
¹³¹ Bárzcy (1999), p.: 11

5. században is egalitárius temetkezést tapasztalhatunk. A területen nem jelent meg az antropomorf kerámia sem, ami eléggé határozott jele annak, hogy nem voltak a területnek néven nevezett istenei. Nem találhatóak a templomgazdaság nyomai. A terület népe kisebb közösségekben élt. Rájuk lehet jellemző az, amit Herodotos a szkítákkal kapcsolatban megjegyzett, nevezetesen, hogy nem gyűjtenek vagyont, nincs semmijük, de meghódítani sem érdemes őket.

19. ábra. Európa rézkora JE 6500 - 5500. Az I. és a II. kurgán invázió

1. megalitikok 2. északi földművelő műveltség 3. nyugat-francia földművelő műveltség 4. Rajna-Szajna földművelő műveltség 5. közép- és kelet-európai réz műveltség 6. brit földművelő műveltség 7. ubaidi városiaszt megelőző műveltség 8. dél-olasz földművelő műveltség 9. észak-olasz és tírren földművelő műveltség 10. szeppeai pásztor, kurgán síros műveltség 11. kaukázusi réz műveltség 12. A rézműveltség északi határa JE 5500 körül 13. A vastag pontok és a nyilak jelzik a kurgán temetkezés terjedését és a helyi műveltségekkel való ötvöződését JE 6500 és 5500 közötti két hullámban (Sherrat (1998), p.: 168, Gimbutas (1991), pp.: 358-359)

20. ábra. Európa kora-bronzkora, III. kurgán invázió JE 5500 - 4500

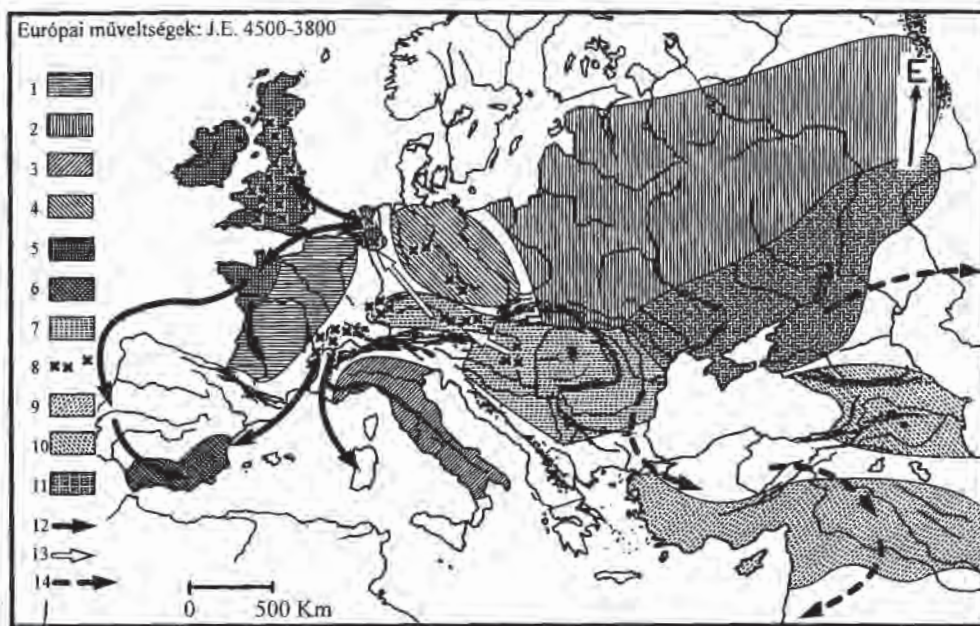
1. megalitikok 2. szalagdíszes kerámia terjedési közege 3. észak-olasz csoport 4. szalagdíszes kerámia műveltség forrása 5. Anatólia kora-bronzkori műveltsége 6. Kaukázus kora-bronzkori műveltsége 7. dél-olasz csoport 8. fémutánzó kerámia, közép-európai bronz műveltség 9. városiasodó műveltségek 10. kurgán műveltség terjedése a Kárpát-medencében 11. szeppeai kurgán, pásztor műveltség 12. kurgán hatás terjedése 13. a szalagdíszes kerámia terjedése (Sherrat [1998], p.: 169, Gimbutas [1991], p.: 385)

Ugyanis nem tűrik a rabszolgaságot, fellázadnak, inkább meghalnak, pedig aranyuk annyi van, amennyit akarnak. Ez a leírás, ez a szemlélet visszaköszön a későbbi magyar műveltségből.

Vegyük gondosabb vizsgálat alá az archeológiai térképeket. Különösen a 20. ábrát ajánlom komolyabb tanulmányozásra, ahol látszik, hogy a III. kurgán mozgással párhuzamosan komoly népmozgás indult el az északabbi területekről, de nem csak továbbra nyugati irányban, hanem keletre, az Urál felé is¹³². Itt fogható meg egy esetlegesen ragozó nyelvet beszélő

¹³² Sherrat (1998), p.: 169

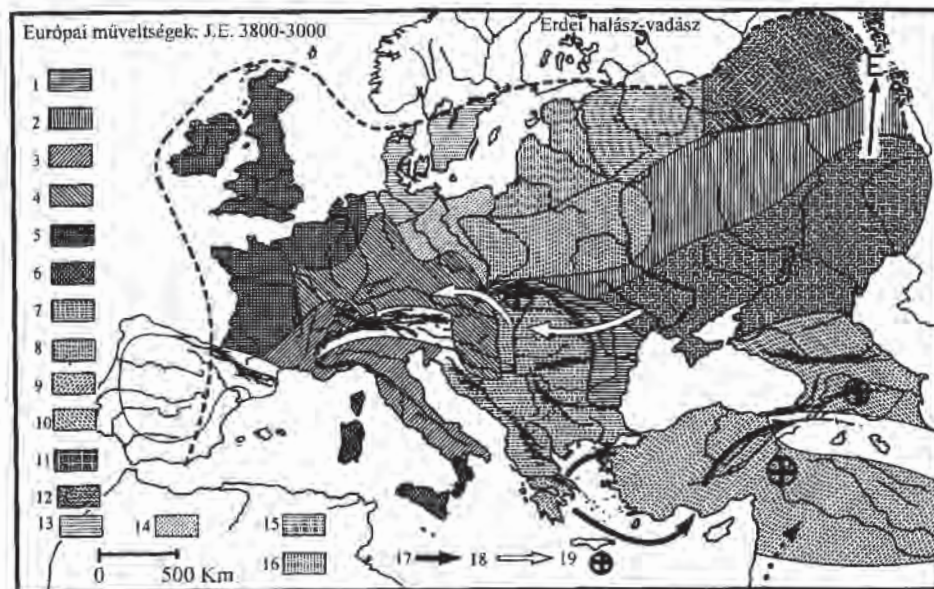
embertömegnek az Urál felé áramlása. Ez vihette magával a Kárpát-medence ősműveltségének a nyelvét töredékesen, majd ez a nyelv pusztulhatott le az erdei, lazább közösségi élet ideje alatt. Ha volt „ugor“ nép, akkor itt érhető tetten. Fordított folyamat nyelvi alapokon nem értelmezhető.

21. ábra. Európa középső bronzkora. Haragedény műveltség JE 4500 - 3800

- 1. Megalitik 2. késő szalagdíszes műveltség 3. észak-olasz műveltség 4. unetice műveltség 5. Wessex műveltség 6. el argar műveltség
- 7. dunamenti bronz műveltség 8. haragedény műveltség 9. városias műveltség 10. kaukázusi bronz műveltség 11. szeppeai katakomba (kurgán) síros műveltség 12. Somogyvár-Vinkovci műveltség terjeszkedése 13. haragedény terjeszkedése (Gimbutas szerint a haragedény műveltség forrása)
- 14. kurgán műveltség terjeszkedése keletre (Sherrat [1998], p.: 246, Gimbutas [1991], p.: 392)

A másik figyelemre méltó jelenség, hogy a II. és a III. kurgán mozgásnál a Balkán ősi műveltsége dél felé „menekült”¹³³. Ekkor töltötte fel ez a műveltség a Cikládokat, majd kerülhetett esetleg Egyiptom földjére is. A balkáni részen a társadalom kasztosodása már az II. kurgánvándorlás alatt megtörtént. Ugyan már a Vinča műveltség is antropomorf szemléletű volt, de a templomgazdaság kialakulását korábban még nem lehet dokumentálni. Tőlük joggal származtatható az egyiptomi uralkodó elit, akik nem a hatvanas, hanem az Európában szokásos és elterjedt tízes számrendszert vihették magukkal és létrehoz-

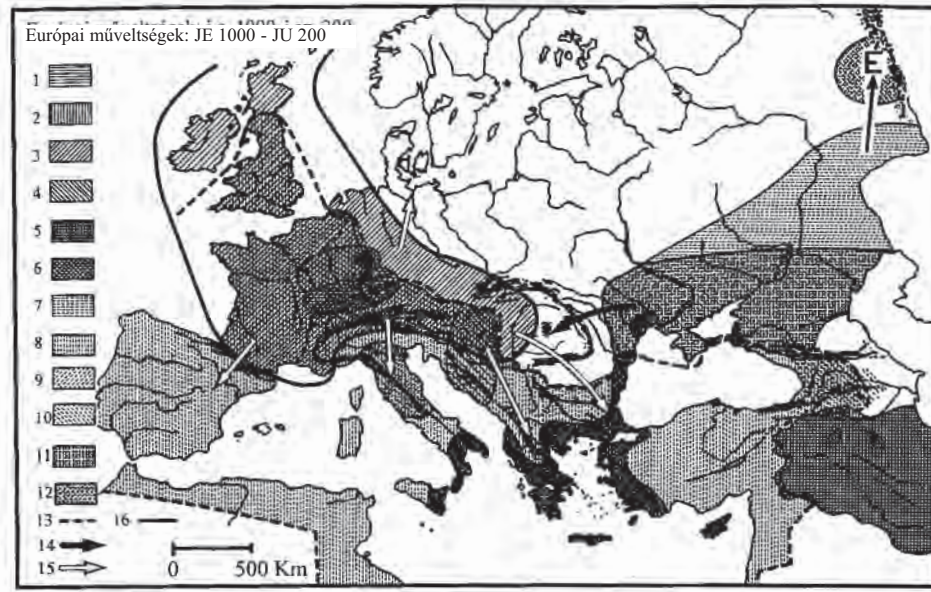

22. ábra. Európa késői bronzkora JE 3800 - 3000

- 1. Cucuteny műveltség 2. Abasevó műveltség 3. róni-Apennin műveltség 4. tumulus temetkezés műveltsége 5. késői Wessex műveltség 6. dél-olasz műveltség 7. kárpáti és balkáni bronzművesség 8. Trzciniec műveltség 9. városias műveltségek 10. Kaukázus műveltsége
- 11. szeppeai pásztor, gerendasiros (kurgán) műveltség 12. uráli bronzművesség 13. északi bronzművesség 14. késői Unetice műveltség
- 15. észak-keleti bronzművesség 16. késői szalagdíszes műveltség 17. a harci szekér terjedését kísérő népmozgás 18. harci szekér európai terjedése
- 19. korai vasgyártás. Szaggatott vonal: bronzművesség határa. Pontozott nyíl: az egyiptomi XIX. dinasztia hódító útja (Sherrat [1998], p.: 247, Gimbutas [1991], p.:385, Glatz [1995], p.: 11)

¹³³ Gimbutas (1991), pp.: 384-391

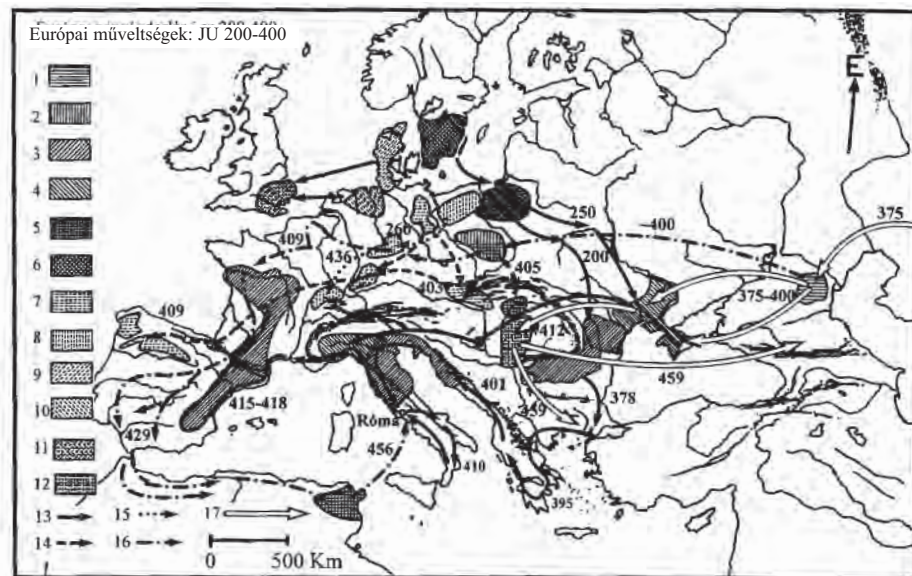
hatták a történelem során az első területi államot. A Cucuteny (Kárpátok-menti) műveltség azonban még ekkor is tovább őrizte eredeti jellegét, érintetlen maradt¹³⁴.

23. ábra. Európa vaskora. JE 1000 - JU 200

1. Hallstatt műveltség
2. Le Tene műveltség
3. kelták
4. illírek
5. Pártus Birodalom
6. görögök
7. lovas műveltségek
8. Római Birodalom
9. etruszkok
10. örmény-grúz
11. szkíták
12. ananyinói műveltség
13. a Római Birodalom határa
14. lovas-pásztor műveltség terjeszkedése
15. kelták terjeszkedési irányjai
16. a kelta műveltség határa (Taylor [1998], p.: 374, Todd [1998], p.: 449, Nagy [1995], pp.: 38-42)

Ha folytatjuk a terület régészeti anyagának az időbeli feldolgozását, akkor azt láthatjuk, hogy az írott történelmi időben sem került ez a terület elnyomó hatalom igrája alá. A kimmerek vezértörzse hatalmuk vesztesékek ide érkezett és beolvadt. Ugyanez látszik a szkítáknál néhány évszázad múltán. A kelták megjelentek ugyan a terület nyugati részén, de jelenlétük nem feltétlenül uralmi jellegű és a rómaiak elleni harcuk vereségét követően ugyancsak a terület északkeleti részére menekültek és ott beolvadtak. A 23. ábra a vaskorszaki helyzetet szemlélteti.

24. ábra. Európa a népvándorlások első szakaszában, JU 200-450

1. alánok 376-ban
2. vandálok 400-ban
3. vizigótok 270-376, 401, ill. 407 után
4. ostrogótok 200-375, 400, ill. 452 után
5. alán-vandál szövetség
6. gótok szétválásuk előtt
7. suevik 170, 200-403, ill. 411 után
8. burgundiák 160-250, 250-436 ill. 443 után
9. herulesek
10. szaxonok
11. angolok
12. hunok 412-454
13. a gótok vándorlásai
14. a suevik vándorlása
15. a burgundik vándorlása
16. az alán-vandál szövetség vándorlása
17. a hunok mozgása. A mozgás mellett számok azok időpontját jelzi (Howarth 1995, belső fedőlapok)

Erdély később a dákok érdekeltégi területévé vált, de nem alakult ki ekkor sem igazi dáki uralom. Ugyanakkor Josephus úgy értesült, hogy ezen a területen egyistenhit uralkodott. A rómaiak sem kívánták átlépni a Dunát, nem kívánták kiterjeszteni hatalmukat a keleti területekre, jóllehet, a Fekete-tengerhez vezető szárazföldi út biztosításában érdekelték voltak és erre lépéseket is tettek. Végül is Jézus születési ideje környékén kerültek csak erre a területre, majd itt találkoztak a szarmatákkal, akik mellett keletről – föltehetően a Kárpátok külső pereméről – megindult egy letelepedett földművelő társadalom betelepülése. A szarmata jelenlét régészeti leletekben elhanyagolható mértéket jelent.

¹³⁴ Gimbutas (1991), p.: 401

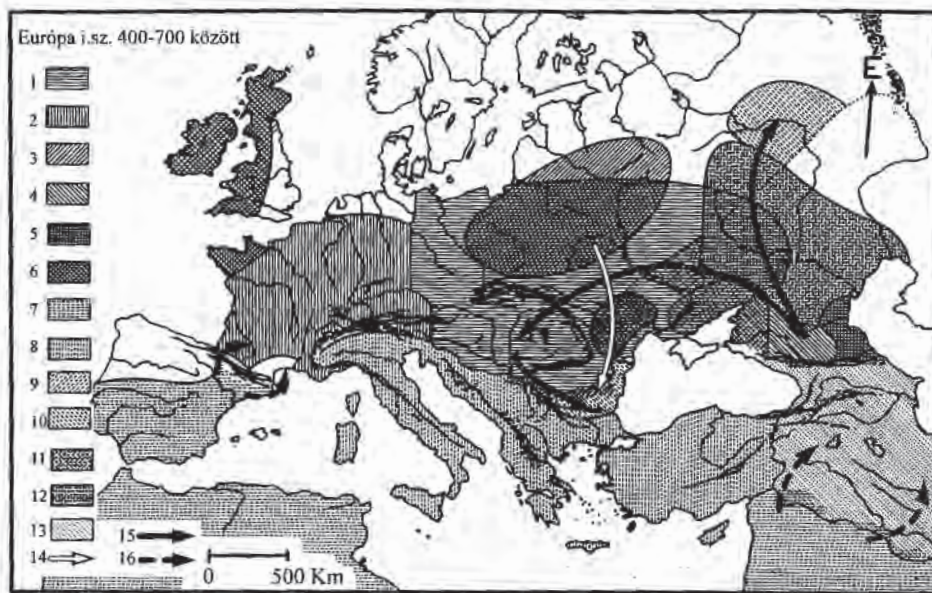
Az évezred III. századában Európa északi területei kiszáradtak és ez megindított egy népmozgást északról a déli szeppe-i területek irányába. Ezt a mozgást összefoglalóan a 24. ábra szemlélteti. A germán törzsek mozgása érintette a Kárpát-medencét is, ahová előbb az osztrigótok, majd a vizigótok telepedtek be, ill. vonultak át a Kárpát-medence déli területein. Számuk elenyésző az ott élőkhez képest és elsősorban a szeppe-i jellegű legeltető területeken lelhetők fel. Hamarosan követék őket a hunok, akik elől ezek a törzsek nyugatra mentek. A hun jelenlét ugyancsak kis létszámú katonai elit jelenlétében nyilvánult meg, ugyancsak zömmel a legeltetésre alkalmas szeppe-i jellegű területeken, a dombvidéki, hegyvidéki terület továbbra is fémmel, élelmiszerral szolgálhatott az elitnek hatalmi harcainhoz. A hunok bukása (460-480) után újabb germán törzsek tűntek fel és betelepültek átmenetileg a Kárpát-medencébe: a langobárdok (~500), majd a gepidák. Őket meg az avarok szorították ki 568-ban.

Az avarok idején a katonai elit és a letelepültek nem kerültek konfliktusba. Gondok akkor kezdődtek, amikor a római kereszténység bekerült az avar elithez és ezzel lehetőség nyílt a frankok részére, hogy a bolgár katonai elittel felosszák a Kárpát-medencét és rátelepedjenek az itt élőkre. A frankok kirabolták a területet, hatalmas mennyiségű arany, ezüst kincset hordtak el innen és Nagy Károly az általa alapított kolostoroknak adományozta azokat. Az arany és ezüst forrása is ekkoriban kétségtelenül a Kárpát-medence és annak is elsősorban a keleti, északkeleti része volt.

A frank és az északról megjelenő sláv hatalmat azután Árpád katonai elitje fékezte meg és váltotta fel. Mindezeket összefoglalóan a 25. ábrán szemléltetem.

Itt kell visszatérnem a Kárpát-medencét feltöltő népesség kérdéséhez. Ismert, hogy a slávok a JE 5-6. századában még nagyjából egységes tömbben, a Kárpáttól északra éltek, pl. hun fennhatóság alatt. Hatalmi tényezőként egyáltalán nem számítottak ebben az időben. Nyelvük, műveltségük a hun „uralom” alatt nem változott, megmaradt. Alapszavaik 75%-a azonos töre vonatkozatható, a glattokronológiai elemzés adott esetben egyértelműen jelzi, hogy másfél évezreddel ezelőtt a slávok nyelve még egyetlen nyelv volt, a szétválás csak ezt követően következett be. Az avarok hatalommegosztó politikája és Bizánc védekező taktikája során kerültek azután a sláv törzsek az Alduna mellé (mai Szerbia, Bulgária)¹³⁵. Ennek köszönhetően jelent meg, pl. két Morávia a történelmi leírásokban. A leírások nem szólnak arról, hogy a Kárpát-medencébe, magába is betelepítettek volna sláv törzseket. Sláv törzsek először hatalmi tényezőként az avarok Bizánccal szembeni, 622-es háborújában jelentek meg¹³⁶, de ekkor még egyedi néven nevezik őket, nem vonják őket egyetlen nyelvcsalád alá. Később is csak az Alduna mentén, majd nyugatra nyomulva fokozatosan a Dráva déli területein találkozunk velük. Anonymus slavi népet ezért nem szabad slávnyelvűként értelmezni. A szó eredeti latin jelentése: fogoly, hatalom alá rendelt¹³⁷. Így értelmezve, a Kárpát-medence Árpádék idején élt lakóit kell bennük meglátnunk, akik nyelvéről a kifejezés semmit sem mond.

Az „öslakók” műveltségéről ellenben árulkodnak a későbbi jelenségek. Kézai krónikája Salamon idejéig „királyi” koronát említ¹³⁸, majd Gézától kezdve beszél „országkoronáról”. A Szent Korona Tana I. Kálmán idején már megjelent¹³⁹. A lényege az, hogy a Magyar Királyságban a legfőbb úr egy szakrális tárgy, aminek alattvalója mindenki, még a király is. Mellérendelő szemléletet tükröz ez a felfogás, ami másutt az egész történelem során ismeretlen.

25. ábra. Európa a népvándorlás második szakaszában: JU 500-700

1. Avar Birodalom a legnagyobb kiterjedésekor
2. Frank Birodalom
3. slávok
4. alánok (szabirok?) területe
5. szabirok (?) területe
6. ir-kelta
7. Arab Kalifátus
8. Bizánci(-Római) Birodalom
9. Dentu-Magyarria (Padányi)
10. Bolgár töredékek
11. Etelköz
12. Kazár Birodalom
13. Perzsa Birodalom
14. sláv törzsek telepítése
15. bolgár törzsek mozgása
16. muzulmán terjeszkedés (Nagy 1995, pp.: 70-74, ill. Padányi 1989, Dümmerth 1977 és Baráthosi Balogh 1976 leírásai alapján)

¹³⁵ Götz (1994), pp.: 226-227, Baráthosi Balogh (1931), pp.: 31-62

¹³⁶ Baráthosi Balogh (1977), pp.: 51-62

¹³⁷ Dominu (1883), p.: 357

¹³⁸ Képes Krónika 124, p.: 122, 140, p.: 136

¹³⁹ Dümmerth (1977), pp.: 311-315

Vele szemben és körülötte a tripartium uralkodott, a földet és vele egyetemben az azon élő embereket is ember birtokolta. Ez a Magyar Királyságban nincs így. Csakis a Werbőczyi törvények¹⁴⁰ idején jelenik meg a jogrendben az ember birtoklása, majd a Habsburgok idején sikerült a magyarságot megfosztani faluközösségeitől és belekényszeríteni a hűbéri rendbe. Ez a „dicsőség“ Mária Terézia és fia, II. József „érdeme“¹⁴¹. A magyar társadalom ettől kezdve rendszeresen robbant, rebellis lett, és alig 70 évvel a hűbéri rend véglegesítése után, 1848-ban azonnal el is törölte ezt a rendszert.

Ezzel visszaül Herodotosz szkitákra vonatkozó leírására: rabszolgaságban nem tartható, inkább az életét feladja.

Összefoglalás, következtetések

Összefoglalva, megállapítható az itt idézett és nem idézett, de feldolgozott adatok alapján¹⁴², hogy a magyar nyelvű műveltség nem vezethető le a pusztai, a szeptepi nagyállattartó műveltségekből. A magyar nyelv szerkezete, rendszere, fejlettsége nem magyarázható sem a finnugor elmélettel, sem a közép-ázsiai szeptepi eredet alapján, mert az ennyire fejlett és kialakult nyelv létrejötte hosszú idejű, zárt, nagy sűrűségű, letelepedett életmódot igényel, amit ezek az elméletek nem bizonyítanak.

Mindezek azonban ellentmondásosságtól mentesen megmagyarázhatók, ha fölteszük, hogy *a magyar nyelv és műveltség eredete a Kárpát-medence*. A Kárpát-medence régészeti elemzése hosszú ideig letelepedett, nagy sűrűségű műveltséget tanúsít, ami igényel egy ehhez tartozó utódnnyelvet, amit a Kárpát-medence mai nyelvei közül kizárólag a magyar elégíti ki. Ezért joggal állíthatjuk, hogy a két jelenség, a hosszú ideig letelepedett műveltség és a fejlett, mellérendelő értelmű ragozó nyelv összetartozik. Az ősműveltség jellemzői ma is megtalálhatóak a magyar műveltségben, ezért megállapíthatjuk, hogy annak a műveltségnek az utódnnyelve a magyar, azaz a magyar nyelv eredete a Kárpát-medence.

Az írott történelem idején az eredeti műveltség mellérendelő szemlélete továbbra is áttör és a magyar életformát első-sorban még ma is ez jellemzi. Ez a szemlélet a kereszténységgel harmonizál, ámde ellentétes az egyházi hierarchiával. Vallási szavaink eredete is zömmel magyar, az idegen eredetű szavak pedig szinte kizárólag az egyházi szervezetet írják le¹⁴³. Az egyházi hierarchia alóli kitörés igazolásaként felfoghatjuk azt, hogy a magyarság a reformáció kialakulásakor éppen azon-kon a területeken váltott vallást, amelyekről föltehető, hogy az ősi műveltség forrásterülete.

¹⁴⁰ Zétényi (1997), pp.: 83-89, Werbőczy (1514)

¹⁴¹ Láczy (1878)

¹⁴² Lásd részletesebben Cser (2000)

¹⁴³ Nagy (1987), pp.: 208-210, Cser (2000), pp.: 49-54

Irodalom

1. Adapa (1998), : English-Sumerian Dictionary. www-ról levett anyag
2. Anonymus (1977): Gesta Hungarorum. Hasonmás Kiadás. Pais Dezső ford. Magyar Helikon, Budapest
3. Anthony (1996), D.W.: Shards of Speech. The Science. 1996 January/February
4. Appenzeller (1998) Tim: Art: Evolution or Revolution? Science, 282, pp.: 1451-1454
5. Aulestia (1989) Gorka: Basque-English Dictionary. University of Nevada Press, Reno and Las Vegas
6. Bakay (1998) Kornél: Szent István Király. Turán; XXVIII (Új I), No. 4, pp.: 3-10
7. Bakay (1998) Kornél: Turanizmus, finnugorizmus. Turán; XXVIII (Új I), No. 5, pp.: 3-10
8. Barabás (1977) Jenő: A magyarság anyagi műveltsége a VI-IX. században. in: Magyar Őstörténeti Tanulmányok, Ed: Bartha A., Czeglédy K. és Róna-Tas A. Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 15-22
9. Baráthosi Balogh (1976) Benedek: Elpusztult hunos véreink. Magyar Kultúra, Buenos Aires
10. Bárczy (1999) Zoltán: Újabb adatok a Kárpát-medence bronzkori kohászatáról. Turán XXIX (Új II), pp.: 11-16
11. Bárdi (1996) László: A lovasnomád népek útja Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig. Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére. pp.: 87-118. Ed. Magyar Kálmán, Kaposvár
12. Benda (1979) Kálmán és Fügedi Erika: A magyar korona regénye. Magvető Kiadó, Budapest
13. Benkő (1977) Loránd: Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet. in: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Ed: Bartha A., Czeglédy K. és Róna-Tas A. Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 45-63
14. Benveniste (1973), Emile: Indoeuropean Language and Society. Faber and Faber, London
15. Beöthy (1878) Leo: A társadalom keletkezéséről. in: A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói. Sz. Ortutay Gyula. Gondolat, Budapest, 1977. pp.: 27-140
16. Beöthy (1882) Leo: A társadalmi fejlődés kezdetei. in: A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói. Sz. Ortutay Gyula. Gondolat, Budapest, 1977. pp.: 141-200
17. Binford (1968) S.R.: Early Upper Pleistocene Adaptation in the Levant. American Anthropology, 70. pp.: 707-717
18. Blaskovics (1982) József: A magyarok története (Tarih-i Üngürüs) Magvető, Budapest 1982
19. Bobula (1982) Ida: Sumir-magyar rokonság kérdése. Editor Esda. Buenos Aires
20. Boda (1998) Sarolta: Én hiszek a krónikáknak. Beszélgetés László Gyula régészprofesszorral. Turán XXVIII, (Új I), No. 1, pp.: 57-61
21. Bordes (1968) Francois: The Old Stone Age. World University Library, London
22. Bowering (1830) Sir John: The Poetry of the Magyars. London
23. Brose (1971) D.S. & M.H. Wolpoff: Early Upper Palaeolithic Man and Late Middle Palaeolithic Tools. American Anthropology, 73, pp.: 1156-1194
24. Budenz (1873) József: Magyar-ugor összehasonlító szótár. MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest
25. Burány (1999) Béla: Vadhúsocska névkeresése. Turán XXIX (új II), No. 4, pp.: 47-54
26. Burrow (1965) T.: Sanskrit Language. Faber & Faber, London
27. Chadwick (1971) Nora: The Celts. Penguin Books, London
28. Chredintsev (1990) V.V. & I.V. Kazachevski: Absolute Date of the Traver-tine Samples. in: Vértesszőlős: Site, Man and Culture. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest. p. 547
29. Childe (1926) Gordon V.: The Aryans. A Study of Indoeuropean Origins. Kennikat Press, London
30. Childe (1954) Gordon V.: What Happened in History. Penguin books, Harmondsworth. Reprinted in 1964
31. Childe (1957) Gordon V.: The Dawn of European Civilisation. 1st edn. Routledge
32. Childe (1958) Gordon V.: Retrospect. Antiquity, 32
33. Clarke (1965) Grahen & Piggot, Stuart: The History of Human Society. J.H. Plumb. gen. ed. Hutchinson, London
34. Collinder (1977) Björn: Finno-Ugric Vocabulary. H. Buske Vrlg. Hamburg, 2nd ed.
35. Collinder (1957) Björn: Survey of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksell, Stockholm
36. Cornides (1791) Dániel: Értekezés a régi magyarok vallásáról. In: Az ősi magyar hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 13-32
37. Coulson (1976) Michael: Sanskrit. An Introduction to the Classical Language. Teach Yourself Books, London
38. Cowan (1997) James G.: The Aborigine Tradition. Shaftsbury, Melbourne
39. Crystal (1997) David: Cambridge Encyclopedia of Languages. II. Edition, Cambridge Univ. Press
40. Crossley-Holland (1980), Kevin: The Penguin Book of Norse Myths, Gods of the Vikings. Penguin Books, London
41. Csajághy (1994) György: A magyar népzene keleti párhuzama, eredete, őstörténeti vonatkozások tükrében. In: A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történeti Iskola Előadásai és Iratai, Magyar Történelmi Iskola. Szerk. Csihák György, Budapest-Zürich. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa
42. Csajághy (1996) György: A felgyői avar síp zenei- és történeti háttere. In.: A Tizedik Magyar Őstörténeti Találkozó és Negyedik Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. Szerk. Csihák György, Budapest-Zürich
43. Csengery (1867) Antal: Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. In: Az ősi magyar Hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 265-294
44. Cser (2000) Ferenc: Gyökerek. Töprengések a magyar nyelv és nép Kárpát-medencei származásáról. Melbourne

45. Csomor (1985) Lajos, Lantos Béla, Ludvig Dezső és Poór Magdolna: „A magyar korona“- Az aranyműves vizsgálat eredményei. Életünk, Szombathely
46. Csőke (19??) Sándor: Szumér-Magyar Egyeztető Szótár. Kéziratban.
47. Cunliffe (1998) Barry: Prehistoric Europe. An Illustrated History, Oxford Univ. Press, Oxford
48. Cunliffe (1998) Barry: Iron Age Societies in Western Europe and Beyond, 800-140 BC. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 336-372
49. Cunliffe (1998) Barry: The Impact of Rome on Barbarian Society, 140 BC-AD 300. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 411-446
50. Czeglédy (1977) Károly: Ugorok és türkök Kazáriában. In.: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Ed.: Bartha A. Czeglédy K. és Róna-Tas A. Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 5-64
51. Daniels (1996) P.T.: The World's Writing Systems. Ed. P.T. Daniels & William Bright. Oxford Univ. Press. N.Y.
52. Diószegi (1973) Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Akadémia Kiadó, Budapest
53. Diószegi (1978) Vilmos: Az ősi magyar hitvilág. Szerkesztői megjegyzések. Gondolat, Budapest
54. Dobosi (1990) Viola T.: Archaeological Research at Vértesszőlős. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 263-286
55. Domanovszky (1981) György: A magyar nép díszítő művészete. Akadémiai Kiadó, Budapest
56. Dömötör (1981) Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Corvina, Budapest
57. Du Cange (1954) Dominu: Glossarium Mediae et Intimae Latinitatis, Tomus Septimus. (Az 1883-1887 kötetek változatlan utánnyomása, Akademische Druck, Graz)
58. Dümmerth (1977) Dezső: Az Árpádok nyomában. Panoráma, Budapest
59. Ellis (1994) Peter Berresford: The Druids. Constable, London
60. Fagan (1989) Brian M.: People of the Earth. An introduction to world pre-history. VI. kiadás. Scott, Forshman, London
61. Fáy (1994) Aladár: A magyarság díszítő ösztöne, Püski, Budapest
62. Fehér (1972) Mátyás Jenő: Az avar kincsek nyomában. A nyugati avarok birodalma I. Magyar Történelmi Szemle kiadása, Buenos Aires
63. Firth (1975) Raymond: Human Types. Abacus, London
64. Flavius (1966) Josephus: A zsidók története. Ford.: Révay József. Gondolat, Budapest
65. Flavius (1980) Josephus: A zsidók története. Ford.: Révay József. Európa Könyvkiadó, Budapest
66. Flemming (1976) Stuart: Dating in Archaeology. A guide to Scientific Techniques. Dent, London
67. Flood (1995) Josephine: Archaeology of the Dreamtime. The story of pre-historic Australia and its people. Angus & Robertson, Sydney
68. Forrai (1994) Sándor: Az ősi magyar rovásírás az ókortól napjainkig. Antológia Kiadó, Lakitelek
69. Forray (1998) Zoltán: A nyugati rokonság. Turán XXVIII. (Új I), No. 1. pp.: 64-68
70. Foyta (1961) István: Honnan származunk? Mit adtunk a világnak? Kik a rokonaink? Tanulmány. Kiss Sándor, Buenos Aires
71. Gábori (1974) Miklós: Ala Tau - Ararát. Régészeti utazások. Gondolat, Budapest
72. Gáboriné (1980) Csánk Vera: Az ősember Magyarországon. Gondolat, Budapest
73. Gamble (1995) Clive: Time Walkers. Penguin Books, London
74. Gamble (1998) Clive: The Palaeolithic Europe, 700,00-40,00 Years Before the Present. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 5-41
75. Garn (1969) Stanley M.: Human Races. Second Ed. Charles C. Thomas, Springfield
76. Gibbons (2000) Anne: Europeans Trace Ancestry to Paleolithic People. Science 290, pp.: 1080-1081
77. Gilgames. Fordította: Rákos Sándor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974
78. Gimbutas (1963) Marija: Die Indoeuropäer. Archeologische Probleme. Scherer
79. Gimbutas (1982) Marija: The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC. Myths and Cult Images. Thames and Hudson, 2nd Ed. (újra nyomtatva: 1996)
80. Gimbutas (1989) Marija: The Language of the Goddesses: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization. Thames and Hudson, London
81. Gimbutas (1991), Marija: The Civilization of the Goddess. Harper, San Francisco
82. Glatz (1996) Ferenc: Magyarok Krónikája. 2. Kiadás, Officina Nova, Budapest
83. Götz (1994) László: Keleten kél a nap. Püski, Budapest
84. Grant (1995) Michael: Myths of the Greeks and Romans. Meridian, N.Y.
85. Guerber (1920) H.A.: Myths of the Norsemen. From the Eddas and Sagas. Dover, N.Y. 1929 (újra nyomtatva: 1992)
86. Gulya (1997) János: A magyarok önelnevezésének eredete. In: Honfoglalás és Nyelvészet, Ed. Kovács L. és Veszprémy L. A Honfoglalásról Sok Szemmel sorozat III. kötete. Szerk. Gyórfy Gy. Balassi Kiadó, Budapest
87. Gulya (1977) János: Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről. In: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Szerk. Bartha A., Czeglédy K és Róna-Tas A., Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 115-121
88. Gyórfy (1997) György & Harmatta János: Rovásírásunk az eurázsiai írásfejlődés tükrében. In: Honfoglalás és Nyelvészet. Szerk. Kovács L. és Veszprémy L. A Honfoglalásról Sok Szemmel sorozat III. kötete, Szerk. Gyórfy Gy,

Balassi Kiadó, Budapest

89. Halloran (1998) John A.: Lexicon of Sumerian Logograms Version 2.1.
90. Harding (1998) Anthony: Reformation in Barbarian Europe, 1300-600 BC. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 304-333
91. Harrison (1995) R.K.: Biblical Hebrew. Teach Yourself Books, London
92. Hawkes (1973) J.: The First Civilizations. Penguin Books, Harmondsworth
93. Hayes (1990) John Lewis: A Manual of Sumerian Grammar and Texts. Undena, Malibu
94. Henkey (1993) Gyula: Az embertan és a magyar őstörténet. In.: Az Első (Szege-di) Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa, Zürich. pp.: 94-114
95. Henkey (1998) Gyula: A magyar nép embertani képe. Turán XXVIII (Új I), 2. szám, pp.: 22-34
96. Henkey (1998) Gyula: A rábaközi magyarok embertani képe I. Turán XXVIII (Új I), 3. szám, pp.: 45-50
97. Henkey (1998) Gyula: A rábaközi magyarok embertani képe II. Turán XXVIII (Új I), 4. szám, pp.: 53-58
98. Henkey (1999) Gyula: A magyarság keleti elemeinek embertani képe I. Turán XXIX (Új II), 1. szám, pp.: 38-44
99. Herodotos (1954): The Histories, Ford. Aubrey de Sélin-court, Penguin Books, London
100. Holden (1998) Constance: No Last Word On Language Origins. Science, 282, pp.: 1455-1458
101. Hóman (1928) Bálint, Szekfű Gyula.: Magyar Történet I.
102. Hosszú (1999) Gábor: A kétféle magyar rovásírás. XXIX (Új II). No. 1, pp.: 45-54
103. Howarth (1994) Patrick: Attila, King of the Huns. The Man and the Myth. Constable, London
104. Illyés (1966) Gyula: Hetvenhét magyar népmese. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest
105. Ipolyi (1853) Arnold: Magyar mythologia. Zajti Ferenc 1929
106. James (1991) Peters: Century of Darkness. Rutgers Univ. Press, New Jersey
107. Johnson (1995) G.: Cultural Atlas of India. Time Life
108. Kandra (1897) Kabos: Magyar Mitológia. In: Az ősi magyar Hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 373-420
109. Kalicz (1970) Nándor: Agyag istenek. Korvina, Budapest
110. Kálmány (1885) Lajos: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. In: Az ősi magyar hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 319-339
111. Kálmány (1887) Lajos: Mitológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. In: Az ősi magyar hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 353-365
112. Kálmány (1893) Lajos: Világunk alakulásai nyelv-hagyományainkban. In: Az ősi magyar hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 295-319
113. Kálmány (1917) Lajos: Összeférhetetlen tátosainkról. In: Az ősi magyar hitvilág. A magyar néprajz klasszikusai. Szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1987. pp.: 365-372
114. Kazár (1982) Lajos: Ko-Dzsi-Ki. 'Régi történetek feljegyzései', Magyar Történelmi Társulat, Sydney
115. Kazár (1996) Lajos: Északi Belső-Azsia: a japánok, urálik és altajiak valószínű egykori hazája. In.: Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére. Szerk. Magyar Kálmán, Kaposvár.
116. Képes Krónika. Kálti Márk, Geréb László fordítása. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978.
117. Kerr (1998), Richard A.: Black Sea Deluge May Have Helped Spread Farming 7500 BP. Science, 279, p.: 1132
118. Kézai Simon Mester Magyar Krónikája. Fordította: Szabó Károly. Magyar Elektronikus Könyvtár, http://www.mek.iif.hu/~por-ta--szint/-tar-sad/mo_ko-zep/kezai/ címről, 1999
119. Kilmer (1976) A. Drafkorn, R.L. Crockers & R.R. Brown: Sound from the Silence, Berkeley. Fordította: Zsengellér Annamária, Turán XXIX (Új II), No. 5, pp.: 59-68 és No. 6, pp.: 171-174
120. Kiss (1998) Dénes: A magyar nyelv titkai és törvényei. Turán XXVIII (Új I), No. 1, pp.: 8-21
121. Kiss (1999) Dénes: Babel előtt. Isten nyelve, avagy képességünk a magyar nyelv. Miskolci Bölcsész Kiadó, Miskolc
122. Kiszely (1976) István: Sirok, csontok, emberek. Embertan a régészetben. Gondolat, Budapest
123. Kiszely (1996) István: A magyarság őstörténete. (Mit adott a magyarság a világnak.), Püski, Budapest
124. Komjáthy (1955) István: Mondák könyve. Móra, Budapest
125. Kozák (1999) József: Az istállóskői csontsíp és egy magyar furulyatípus. Turán XXIX. (Új II), No. 2, pp.: 3-10
126. Kovács (1994) Ágnes: Icinke-picinke. Népmesék óvodásoknak. Móra, Budapest
127. Kovács (1997) Vilmos: Kik voltak...? Nyelv- és őstörténelmi írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár
128. Krolopp (1990) Endre: Molluscan Fauna from Vértesszőlős. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture, Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos. Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 163-181
129. Kretzói (1990) Miklós: The Vertebrate Palaeontological Research at the Site. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture, Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 183-219
130. Kretzói (1990) Miklós: The Vertebrate Microfauna of the Vértesszőlős Travertine. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 241-247
131. Laka (1998), Itziar: A Brief Grammar of Euskara, the Basque Language. Euskal Herriko Unibersitatea, www. Elektronikus kézirat
132. Lakó (1967) György: A magyar szókészlet finnugor elemei I. Akadémiai Kiadó, Budapest

133. Lakó (1970) György: A magyar szókészlet finnugor elemei II. Akadémiai Kiadó, Budapest
134. Lakó (1978) György: A magyar szókészlet finnugor elemei III. Akadémiai Kiadó, Budapest
135. Lánczy (1878) Gyula: A faluközösségek eredete. Ősi család és tulajdon. In: A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói. Szerk. Ortutay Gyula. Gondolat, Budapest, 1977. pp.: 224-332
136. László (1967) Gyula: Hunor és Magyar nyomában. Gondolat, Budapest
137. László (1974) Gyula: Vértesszőlőstől Pusztaszerig. Gondolat, Budapest
138. László (1977) Gyula: Kovrát kagán fiainak történetéhez. In.: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. Szerk. Bartha A. Czeglédy K. és Róna-Tas A. Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 225-230
139. László (1978) Gyula: Kettős Honfoglalás. Budapest
140. László (1981) Gyula: Őstörténetünk. Tankönyvkiadó, Budapest
141. László (1990) Gyula: Őseinkről. Tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest
142. László (1995) Gyula: Honfoglalás, országalapítás. Kézirat. SBS Rádió Magyar Adáshoz küldött anyag
143. László (1996) Gyula: Régészeti tanulmányok. In.: Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére. pp.: 215-226. Szerk. Magyar Kálmán, Kaposvár
144. László (1996) Gyula: Góg és Magóg népe. Örökségünk, Budapest
145. Leakey (1994) Richard: The Origin of Humankind. Phoenix, London
146. Lees (1953) R.B.: Languages, 29. 113
147. Lewis (1967) G.L.: Turkish Grammar. Clarendon Press, Oxford
148. Lipták (1954) Pál: An anthropological survey of Magyar prehistory. *Acta Linguistica Hungarica*, 4, pp.: 137-170
149. Lipták (1955) Pál: Zur Frage der antropologischen Beziehungen zwischen dem Mittleren Donaubecken und Mittelasien. *Acta Orient. Hung.* V. pp.: 271-312. Osetzky (1977) idézetében
150. Lipták (1977) Pál: A magyar őstörténet kérdései az antropológiai kutatások alapján. In: Magyar Őstörténeti Tanulmányok, Szerk. Bartha A., Czeglédy K. és Róna-Tas A. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. pp.: 231-242
151. Lockwood (1972), W.B.: Panorama of Indo-European Languages. Hutchinson University Library, London
152. Lorius (1985) C., J. Jouzel, C. Ritz, L. Merlivat, N.I. Barkov, Y.S. Korotkevich & V.M. Kotlyakov.: A 150,000-year climatic record from Antarctic ice. *Nature*, 316, No. 6029, pp.: 591-596
153. Lükő (1942) Gábor: A magyar lélek formái. Exodus, Budapest
154. Magyar (1995) Adorján: Az ősműveltség. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest
155. Magyar (1993) Kálmán: A honfoglalás és az Árpád-kor régészeti emlékei. Nemzeti Történelmünk I. Jubileumi kötet, Magyar Kálmán, Kaposvár
156. Magyar (1994) Kálmán: Az Árpád-kor régészeti kutatásának módszertanáról. in.: A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történeti Iskola Előadásai és Iratai. pp.: 113-122. Magyar Történelmi Iskola. Szerk. Csihák György, Budapest. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa
157. Magyar (1994) Kálmán: Várak, erődítmények kutatásának módszertana I. In.: A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történeti Iskola Előadásai és Iratai. pp.: 123-141. Magyar Történelmi Iskola. Szerk. Csihák György, Budapest. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa
158. Magyar (1996) Kálmán: A magyar őstörténet- és a honfoglalás kutatásáról. In.: Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére. Szerk. Magyar Kálmán, Kaposvár
159. Magyar (1996) Kálmán: A honfoglalás („kettős honfoglalás”) újabb forrásairól. In.: Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére. pp.: 227-240. Szerk. Magyar Kálmán, Kaposvár
160. Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici): Első Endre parancsolatja, vagy rendeletei
161. Makkay (1982) János: A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest
162. Makkay (1996) János: Magyarország Európa közepén. In.: Nemzeti Történelmünk III. Tanulmánykötet a honfoglalásunk 1100. évfordulója tiszteletére. pp.: 7-40. Szerk. Magyar Kálmán, Kaposvár
163. Mándoky Kongur (1993) István: A Kun Nyelv Magyarországi Emlékei. Karcag, (Keleti Örökségünk I)
164. Marác (1998) László: A Finnugor-elmélet tarthatatlansága nyelvészeti szempontból. *Turán XXVIII (Új I) No. 5* pp.: 11-28
165. Marác (1999) László: Módszertan-elméleti irányelvek a magyar nyelv kutatásához. *Turán XXIX (Új II) No. 6*, pp.: 23-34.
166. Mayani (1961) Zacharie: The Etruscians Begin to Speak. Souvenir Press, Suffolk
167. Mellars (1998) Paul: The Upper Paleolithic Revolution. In: Prehistoric Europe. Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 42-78
168. Mellaart (1981) James: The Neolithic of the Near East. Thames and Hudson, London
169. Mészöly (1944) Gedeon: Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata. *Acta Philosophica* 8. Kolozsvár
170. Meurig Evans (1985), H. & W.O. Thomas: Y geiriadur mawr: the Complete Welsh-English. English-Welsh Dictionary, Llauchydzul [Wales]: Gwasg Gwer, Llundybic [Wales]: Christopher Davis
171. Miske (1904) Kálmán: Die Bedeutung Velem. St. Veist als prähistorischen Guss-Stätte mit Berücksichtigung der Antimon-Bronzfrage. *Archiv für Anthropologie, Neue Folge Braunschweig* 2. k. 2. a. pp.: 124-128
172. Mithen (1998) Steven J.: The Mesolithic Age. In: Prehistoric Europe. Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford pp.:

173. Nagy (1995) Ákos: A Cultural and Historical Review of Central Europe. Academia Press, Melbourne
174. Nagy (2000) Ákos: A kor halad, a vér marad. A vércsoport jelentősége a magyar őstörténet kutatásában. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Budapest
175. Nagy (1993) Kálmán: A magyarok hadművészete a fejedelmek korában. in.: Az Első (Szegei) Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa, Zürich. pp.: 73-84
176. Nagy (1987) Sándor: A Magyar Nép Kialakulásának története. Hídő Baráti körének Kiadása, Garfield
177. Nile (1995) Richard & Christian Clerk: Cultural Atlas of Australia New Zealand & the South Pacific. Times Life Books, Amsterdam
178. Oakley (1966) Kenneth: Frameworks for Dating Fossil Man. Weidenfeld and Nicholson, London
179. Oakley (1990) Kenneth: Analytical Work On Fossil Bones from Vértesszőlős. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture, Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest pp.: 543-544
180. Oppenheimer (1999) Stephen: Eden is the East. The Drowned Continent of Southeast Asia. Phoenix, London
181. Orbán (1976) Árpád: Folio Hungarica - Déli Magyar Óshaza. Kézirat, Szatmári, Garfield, N.J. USA
182. Orbán (1982) Balázs: A Székelyföld. Válogatás A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból, 1-6. kötetből, Pest, 1868 - Budapest, 1873
183. Osetzky (1977) Dénes: A Magyarország Török Ősei. Árpád Munkaközösség Kiadványa, Sydney
184. Ó Sé (1994) D. & J. Sheils: Irish; A complete Course for Beginners. 2nd Ed, Teach Yourself, Hodder Headline Pub. London
185. Osmond (1990) J.K.: Th230/U234 Dating of Vértesszőlős. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture, Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest. p.: 545
186. Padányi (1989) Viktor: Dentu-Magyararia. Transsylvania Könyvkiadó, Buenos Aires 1956
187. Pap (1997) Gábor: Angyali korona, szent csillag. Beszélgetések a magyar szent koronáról. Jászszági Művésztelep - Tötevény kiadás, Jászberény
188. Pringle (1998) Heather: The Slow Birth of Agriculture. Science, 282, pp.: 1446-1450
189. Reiner (1996) Erica: A Linguistic Analysis of Akkadian. Mouton, London
190. Renfrew (1973) Colin: Before Civilization. The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe. Jonathane Cape, Thirty Bedford Sq. London
191. Renfrew (1987) Colin: Archaeology and Language. J. Cape, London
192. Rhys Jones (1991) T.J.: Welsh. Teach Yourself Books
193. Roaf (1990) Michael: Cultural Atlas of Mezopotamia and the Ancient Near East. Time Life
194. Robertson (1993) B. & I. Taylor: Gaelic. A Complete Course for Beginners Teach Yourself Books, 2nd. Ed. Hodder Headline, London
195. Roux (1992) Georges: Ancient Iraq. Penguin Books, London
196. Rudgley (1999) Richard: The Lost Civilizations of the Stone Age. The Free Press, N.Y.
197. Ryan (1998) William & Walter Pitman: Noah's Flood. The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History. Simon & Scuster, N.Y.
198. Sági (1994) Károly: A fenékpusztai későrómai erőd ásatiási eredményei. In: A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történeti Iskola Előadásai és Iratai, pp.: 191-198. Magyar Történelmi Iskola, Ed. Csihák György, Budapest-Zürich. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa
199. Schwarz (1990) H.P. & A.G. Latham: Absolute Age Determination of Tra-vertines from Vértesszőlős. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 549-552
200. Semino (2000) O., G. Passarino, P.J. Oefner, A.A. Lin, S. Arbuzova, L.E. Becknam, G. De Benedictis, P. Francalacci, A. Kouvatsi, S. Limborska, M. Marcikiae, A. Mika, B. Mika, D. Primorac, A. S. Santachiara-Benerecetti, L.L. Cavalli-Sforza, P.A. Underhill: The Genetic legacy of paleolithic Homo sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective. Science 290, pp.: 1155-1159
201. Sherratt (1998) Andrew: The Transformation of Early Agrarian Europe: The later Neolithic and Copper Ages 4500-2500 BC. In.: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford pp.: 167-202
202. Sherratt (1998b) Andrew: The Emergency of Elites: Earlier Bronze Age Europe, 2500-1300 BC. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford pp.: 244-276
203. Simpson (1987) D.P.: Cassel's Latin and English Dictionary. Collier Book, Macmillan, N.Y.
204. Solecki (1971) R.S.: Shanidar: The First Flower People. Alfred Knopf, New York
205. Speiser (1841) E. A.: Introduction to Hurrian. Reprinted from Annual of the American Schools of Oriental Research, XX. 1940-41
206. Stone (1999) Richard: Black Sea Flood Theory to Be Tested. Science 283, pp.: 915-916
207. Szabó (1878) Károly: A magyar vezérek kora. Rath Mor, Budapest
208. Szabó (1971) Miklós: A kelták nyomában Magyarországon. Hereditás. Corvina Kiadó. Budapest
209. Szekeres (1993) István: Őstörténetünk írásjelekben. In: A VIII. Magyar Őstörténeti Találkozó Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület kiadványa. Szerk. Csihák György. Budapest-Zürich, 1999

210. Szekfű (1917) Gyula: A magyar állam életrajza. „Újságüzem“ könyvkiadó és nyomda, Budapest
211. Szigeti (1995) István: A Szent Korona titka. Aachen. 2. kiadás, Lakitelek
212. Szöllősy (1999) Kálmán: A Nagyszentmiklósi aranykincs és rovásfeliratai - a vesztes fejedelem. Turán XXIX (Új I). pp.: 17-48
213. Swadesh (1952) M.: Int. Journ. of Amer. Linguistic, 16, p. 157, 1950; Proc. Amer. Philol. Soc.: 96, 457
214. Tagányi (1878) Károly: A faluközösségek története Magyarországon. In: A magyar néprajz klasszikusai. Az ősi társadalom magyar kutatói. Szerk. Ortutay Gyula. Gondolat, Budapest, 1977. pp.: 336-380
215. Taylor (1998) Thimoty: Thracians, Scythians, and Dacians. In.: B. Cunliffe: Prehistoric Europe. An Illustrated History. Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 372-410
216. Time-Life (1994) Books: Lost Civilizations. Celts: Europe's People of Iron. Alexandria, Virg.
217. Thoma (1990) Andor: Human Tooth and Bone Remains from Vértesszőlős. In: Vértesszőlős: Site, Man and Culture. Ed.: Miklós Kretzói and Viola T. Dobos, Akadémia Kiadó, Budapest pp.: 253-262
218. Todd (1998) Malcolm: Barbarian Europe, AD 300-700. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford pp.: 447-482
219. Tullar (1977) Richard M: The Human Species. McGraw-Hill, New York
220. Varga (1993) Géza: Az írás kialakulásáról. In: Írástörténeti Tanulmányok; Bronzkori magyar írásbeliség. Budapest
221. Varga (1993) Géza: Bronzkori Magyar Írásbeliség. In: Írástörténeti Tanulmányok: Bronzkori magyar írásbeliség. Budapest
222. Varga (1993) Géza: Különböző lineáris írásrendszerek hasonló jelei. In: Írástörténeti Tanulmányok: Bronzkori magyar írásbeliség. Budapest
223. Vikár (1977) László: A magyar népzene volgai török és finnugor kapcsolatai. In: Magyar Őstörténeti Tanulmányok, Ed: Bartha A., Czeglédy K. és Róna-Tas A., Akadémia Kiadó, Budapest. pp.: 291-303
224. Világszép Népmesék. Móra, Budapest, 1962
225. Viski (1928) Károly, Bátky Zsigmond és Győrffy István: Magyar Népművészet. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára megbízásából és anyagi támogatásával kiadja a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
226. Werbőczy (1514) István: Tripartitum. Opus Juris Consuetudinarii Incltyti Regni Hungariae. Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve. Zétényi (1997) idézésében
227. Whittle (1998) Alasdair: The First Farmers. In: Prehistoric Europe, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford pp.: 136-166
228. Whitney (1867) William Dwight: Language and the Study of Language. Twelve Lectures on the Principles of Linguistic Science. Trübner, London. G. Olm Vrlg. Hildesheim, 1973 utánnomás
229. Winn (1981) S.M.M.: Pre-Writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 BC. Western Publishers, Calgary
230. Winograd (1988) Isaac J., Barney J. Szabó, Tyler B. Coplen & Alan C. Riggs: A 250,000 Year Climatic Record from Great Basin Vein Calcite: Implications for Milankovitch Theory. Science, 242, pp.: 1275-1280
231. Winter (199?) Erzs: Szibériai rokonaink. Duna TV, Fuji és Soros Alapítvány. A kiadói évszám nincs megadva
232. Zakar (1971) András: Current Anthropology. 12, No. 2, pp.: 215-224
233. Zakar (1973) András: A sumér hitvilág és a Biblia. Szatmári I. kiadása, Garfield
234. Zakar (1978) András: A magyar őstörténet felé. Az Erdélyi Világszövetség kiadása, Buenos Aires
235. Zangger (1993) Eberhard: The Flood from Heaven. Deciphering the legends of Atlantis. Pan Book, London
236. Zétényi (1997) Zsolt: A Szentkorona-eszme mai értelme. Püski, Budapest
237. Zeuner (1946) Frederick E.: Dating the Past. An Introduction to Geochronology. Methuen & Co. London
238. Zimmer (1999) Michael: New Dates for the Dawn of Dream Time. Science 284, pp.: 1243-1245
239. Zsirai (1935) Miklós: Finnugor rokonságunk. MTA, Budapest. Uráli nyelvrokonsainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadta: Zaicz Gábor, Trezor Kiadó, Budapest, 1994

1. táblázat. Az alapszavak összehasonlítása

magyar	vogul	osztják	finn	észti	lapp	mordvin	cseremiszi	totják	zürjén	jurák	selkup	sumir
én	ám	mä	minä	mina	mon	mon	mon	mčń	me	mań	man, mat	men, nge
te			sinä,te	sina	don	ton	ton	tiń	te	tet	tan, tat	za-e
mi	man	mon	me	meie	mi	min	mi	má		mit	mee, mii	menden
ez	te, ti	temi	tämä	see	dat	te	ti, to	ta	ta	tæm	tam, tan	ne
az	ton, to	tómi	tuo,	see	duot	tona, to	kudo	tu			to, tang	bi, be
ki	hoo, kon	koji, hõje	kuka	kes	gi	ki	kin	ke	kin		kutte	a-ba
mi	män	mógi	mikä	mis	mi	meze	ma	ma	myj			a-na
nem	aat	ánt	ei	ei	i-, æ-	e-, a-	o-, i-	u-, o-, e-	o-, e-	ni, oj	ašša, e	nu
minden			kaikki	kõik	moađ'dě			mynda	symyn			ti, tun
sok	šau	šoh	moni	palju				čakata	čok			eš
egy	ääkmo	ít	yksi	üks	oktâ	vejke	ik, ikte	odik	ot			diš, ngaš
kettõ	kit	kát	kaksi	kaks	quoktç	kavto	kyk	kok	kyk	side		muna min
nagy	jäni	eno	iso	suur	ædnâ	ine						gal, ngal
hosszú	qošov		pitkä	pikk			kuž	kužo	kuž			gid
kicsi			pieni	väike								sig
nõ	nääj	näj	nainen	naine								mi, munus
ember	meńci	ku, kuj	mies	mees				mari(j)			gum	le, geme
személy			henkilõ	isik								na, unga, ulin
hal		kul	kala	kala	guole	kal		kol		haal		cha, ka, kua
madár			lintu	lind						nodo		cha, mušen
kutya			koira	koer				pi	pon			ur
tetú	tehem	tõgtem	täi	täi	dikke		tej	ti, tij	toj			
fa	pa, jiw	juh	puu	puu		pižol	pu	pu	pu	paeae		niš, nes
meg			siemen	seeme			mugor	mongor	myg			nungan
levél			lehti	leht								pa
gyökér			juuri	juur								ur
kéreg	keer	ker	kaarna	koor	gárrá	ker'	kur	ker, kür	kor	pir	poot	ma
bõr		per	nahka	nahk						hooba	quspy	kuš
hús			liha	liha					jaj		wač	su, uzu
vér	üür	wer	veri	veri	várrá	ver'	vir	wer	vir			uš, mud
csont	lu	lõg	luu	kont		lovaža	lu	ly	ly	lyy	ly, læ	gag, kak
zsr			ihra, rasva	rasv								i
tojás	młn		muna	muna	mânne	mona	muno					nunaz
szarv	šorep	šaerpi	sarvi	sarv	čoarve	šuro	šur	šur	šur			si
fárok	ponš-pun	poč	hântä	saba			poč	byž	bož			kun
toll	tool	tõgel	sulka	sulk	dolge	tolga	tyly	tol	tyl	too		pa
szõr(haj)	šaar	pun	hius	juuksed		pona	pon	šar			opty	siki, sig
fõj	põn		pää	pea	bagne	mepej	pun		pon	pa		sang
fõl	pil	pel	korva	kõrv	baelje	pile	pel	peleš	pel			ngeš, tug
szem	šam	sem	silmä	silm	čäl	selme	šinišin	sinzá	šin	sov		igi
orr			nenä	nina								kiri, kir
száj	suup		suu	sku								ka, zuz
fõg	pen	põnk	hammas	hammas	bane	peń	piń	pü	piń			zu, šu
nyelv	neelm	nélem	kieli	keel	qiellä	kol		kyl	kyl	naemü	ša, sä	eme
karom	küns	kõnč	kyysi	küüs	gâž'žâ	kenže	küž	gizy	gyz	hada	katte, kad	umbin
láb		lump	jalka	jalg	joulge	jalgo	jal	jal				ngiri, ngir
térd			polvi	põlv	boulvâ	polmańže	pulwuj			puuly	puule	dug, gug
kéz	keet	kõt	käsi	käsi	giettä	ked'	ki	kit	ki			šu, silig, tibir
has			vatsa, hana	kõht	čõaw'je					čiew		sa
nyak			niska	kael								gu
mell			rinta	rinnad								gaba
szív	šim	sem	sydän	süda		sedej	šulem	šüm	šolom	seej		šag, ša
máj	majt	mugel	maksa	maks	moukse	makso	mus	mokš	mus	myyd		ba
iszik		jänt'	juoda	joob	jukkâ		jüä	ju	ju			nang, na
eszik	tii	ig	syödä	sõõb		seve		ši	šoj			gu
harap			purra	hammustab								pad
lát			nähdä	näeb								igi
hall	qwaal	kol	kuula	kuuleb	gullä	kule	kyl	kola	kyl			ngeštu
tud			tietää	teab	dowdá		tod		tod	tumta		zu, su
alszik	uulem	äl(om)	nukkua	magab	oadne	udo	um	om	on			u
meg(hal)	hool	kál	surmansa	sureb	jabme	kulo	kul	kole	kul	haa	qu	ug
meg(õl)	áál	wel	tappaa	tapab		vijy	vij					ug
úszik	uj	ot'	uida	ujub	vuoggjá	uje	uj	iá	uj			
repül			lentää	lendab								dal
megy	min	men	astua	jalutab	mânnâ		mije	myny	mun	min	men, man	mad, gin
jõn		jiw	tulla	tuleb	tolly		tola				tulys	du
fõkszik			maata	lamab								ku
ül	tuuš		istua	istub			šináže		siž			saš
áll			seisoa	seisab	čuožižo	št'a	syl	šalge	sulal			gus
ad			suoda, antaa	annab	vuowde	ando		ud	ud			šum, sim

magyar	vogul	osztják	finn	észti	lapp	mordvin	cseremiszi	votják	zürjén	jurák	selkup	sumir
mond			sanoa	ütleb				mana				bi, me, ne
nap			aurinko	päike						jeloze	t'eely	ud, a
hold		hãw	kuu	kuu		kon					kinize	itud, it, id
csillag	koońs	kos	tãhti	tãht				kizifli			keska	mul, sun
víz	wit		vesi	vesi	čacce	ved	vu	wet	va	jii		a, e
eső	is	esel	sade	vihm			uš		uš			šeng, še
kő	küw	köh	kivi	kivi		kev	kö	kü	iz-ki			za
homok			hiekkä	liiv								sachar
föld	maa	më	maa	maa			münö	mu	mu			ki, šubur
felhő		pelen	pilvi	pilv	bálvá	peł	pilem	pel	piv	puulü		dungu
füst			savuta	suits								ibi
tűz			tuli	tuli	dollá	tol	tyl	tyl	tyl	tuu	tüü	nu, izi
hamu			tuhka	tuhk								de
ég			polttäa	pöleb					yń			bil, gibil
út	oget		polku	rada	juonue	jan			tuj	cugo		šila, ngiri
hegy		rep	vuori	mãgi	varre			vyr	čuk			kur
piros	kecep		punainen	punane								sa, si, su
zöld			vihreä	roheline								sig
sárga			keltainen	koclane								sig
fehér			valkoinen	valge	baegjo							bar
fekete			musta	must								gig
éjjel	ii	ej	yö	öö	iggjá	ve, vej	jüt	oj	oj			ni
meleg			kuuma	soe							pöö	kim
hideg			kylmä	külm								ten, tech
tele	tewol	tel	tãysi	tãis	diwdas		ac, tié	dol-dol	dola			de
új			uusi	uus	odda	od	u	vyl	vyl			gibil
jó			hyvä	hea		čiv			šań			ia
kerek			ympäri	u'mar								gar, kar
száraz			kuiva	kuiv								ša, lach,
név	nem	nem	nimi	nimi	námmá	lem	ńim	lem	ńim	nüm		mu

2. táblázat. A kultúrától függő szavak összehasonlítása

magyar	vogul	osztják	finn	észti	lapp	mordvin	cseremiszi	votják	zürjén	jurák	selkup	sumir
erdő	woeor	wur	metsä	mets				iž	vor	acea		tir
barlang			luola	koobas								habrud
folyó		jogen	joki	jögi	jokká	jov		ju	ju	jæha	ky	idi, id, i
tó			järvi	järv								aba, ab
tenger			meri	meri								aba, ab
part			ranta	rand								piš, peš
ház	kwäl	kat	talo	maja	goatte	kudo	kudo	kwa	kola, gort			e
fal			seinä	sein								zig
kapu			portti, veräjä	värav								ka
ablak			ikkuna	aken								ab
kémény			savupii- pu	korsten								
udvar			lyhyt	öu								kasal
kert			puutarha	aed								kiri
mező			pelto	peld								agar
legelő			laidun	kesa								u, u-šu,
sarló			sirppi	sirp								gam, zugu
eke			aura	äke, ader								apin
vödör			sanko, kiulu	pang								bugin
tál			vati	toit								tal
köcsög			kannu	kann								
balta			kirves	kirves								gin
kés	kési	köčah	veitsi	nuga			küzü		pur			ngir, ngiri
kanál			lusikka	lusikas								dilim, del
villa			hanko	kahvel								?bal(lu)
tű			neula	ńiel								dalla, dulug
cérna			rihma	ńiit								gu, dur
búza			vehnä	nisu								šegud, ziz
árpa			ohra	oder								še
rozs			ruis	rukis								
széna			heinä	hein								(d)urum
szalma			olki	pöhr								in, garaš
répa			porkkana	porgand								
káposzta			kaali	kapsas								
bab			papu	uba								gu
bor			viini	vein								kurum, ngeštin

